ॐ

अथ

श्रीपराविभूतिस्तोत्रम्

कर्त्ता

श्रीमेजर जनरल धनशम्शेर जङ्गबहादुर राणा

सम्वत् १९८९ साल

केशरी प्रेस कलकत्ता

श्रीपरद्देवत्ता ॥

श्रीश्रीश्रीमन्नरेन्द्रान् सकलहितकरान् क्षात्रधर्म्मप्रदीप्तान्
नेपालेशान्प्रजानां निखिलभयहरान् सर्वसौभाग्यदातॄन् ॥
राणानाथान् वरेण्या नपरपशुपतीन् जुद्धशम्शेरदेवान्
नत्वाभक्त्या मयेतद्विरचितमधुना सूक्ष्मग्रन्थाभिधानम् ॥

His Highness,
THE MAHARAJAH of NEPAL.

Major General,
Dhana Shumshere Jung Bahadur Rana.

॥ ॐ ॥

॥ अथ ॥

॥ प्रस्तावना ॥

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

वागर्थप्रतिपत्तये निजगुरुं श्रीस्वेष्टदेवीं पराम्
नत्वा विघ्नहरं महागणपतिं श्रीशारदां वाक्प्रदाम् ॥
श्रीनाथादिगुरून् प्रणम्य मनसा श्रीमन्त्रराजं परम्
श्रीमच्छ्रीकुलदेवतोपचितये प्रस्तूयते प्रक्रमः ॥१॥

नत्वा पूर्वं प्रसिद्धान् स्वजनकचरणान् रुद्रशम्शेरदेवान्
श्रीश्रीश्रीमन्महार्हान् स्वजनकजनकान् वीरशम्शेरपादान्
अप्येषामार्यपादान् जगति सुविदितान् धीरशम्शेरदेवान्
मन्दोऽपि श्रीपरायाश्चरणकमलयोर्वैभवं संस्तवीमि ॥२॥

भोः विद्वद्वृन्दारकाः !

सकलविद्याधिदेवतायाः श्रीमन्महात्रिपुरसुन्दर्याश्चरणकमलचञ्चरीकायमाणस्य श्रीचक्राधिराजस्य सपर्यापर्यायभूतं श्रीपराविभूतिस्तोत्रं यथामनीषं निर्माय तत्र भवतां विविक्तदृशां दृग्गोचरीकर्तुमुपहृतवानस्मि ॥ कुतोऽस्माकं

प्रस्तावना

सहृदयहृदयाह्लादजनसुभगं नवीनं वस्तु समुन्मील्य स्तोतुं कौशलम् ? केवलं गुरुभिः करुणार्द्रहृदयै रुदीरितानि वचनानि लेशतो वधार्य सकलविद्याधिदैवतभूतश्रीमन्महात्रिपुरसुन्दरीमन्त्रचक्रावरणपूजाक्रमाध्यवसायं स्वचेतसि दृढीकृत्य स्थापयितुं गुणनिकामात्रं कृतवानस्मि ॥ ततो भवतां कारुणिकनयनारविन्दामन्दमकरन्दनिर्मृष्टरजोविमलमिदं स्यादित्याशास्ते ॥

प्रार्थयिता

धनशम्भोरः

॥ ॐ ॥

॥ अथ ॥

॥ मङ्गलाचरणम् ॥

॥ ॐ नमो वागीश्वराय ॥

समस्तभुवनोदयस्थितिलयात्मलीलाशतै-
र्विनोदनसमुद्यतः परमहेश्वरो हंसगः ॥
प्रकाशवदनाम्बुजः सकलमन्त्रतत्वात्मको
विमर्शपरमास्पदस्थितपरान्तरः पातु नः ॥ १ ॥

अन्वयः—समस्तभुवनोदयस्थितिलयात्मलीलाशतैः विनोदनसमुद्यतः हंसगः प्रकाशवदनाम्बुजः सकलमन्त्रतत्वात्मकः विमर्शपरमास्पदस्थितपरान्तरः परमहेश्वरः नः पातु ॥

व्याख्या—समस्तस्य सकलस्य भुवनस्य लोकस्य उदयस्थितिलयात्मनि सृष्टिरक्षानाशात्मनि यानि लीलाशतानि तैः ॥ उदयादित्रितयं तिरोधानानुग्रहयोरप्युपलक्षणम् यथा त्रिवृत्करणं पञ्चीकरणस्य ॥ एतत्पञ्चविधकृत्यप्रचुरैः विलासशतैः विनोदनसमुद्यतः ॥ विनोदनम् क्रीडनम् तस्मिन् समुद्यतः जागरूक प्रसरद्रूपाया विमर्शमय्याः संविदो झगित्युच्छलात्मकपरप्रतिभोन्मज्जने सावधान इत्यर्थः ॥ अत्र समस्तशब्दविशेषितभुवनपदेन शिवादिक्षित्यन्तं तत्वजातमुच्यते ॥ सर्वेषां तत्वानां ब्रह्मण उत्पत्तेः तत्रैव स्थितेर्लयाच्च ॥ हंसगः हंसः जीवः तस्मिन् गच्छति इति हंसगः सकलजीवस्य साक्षी प्रकाशकः

मङ्गलाचरणम् ।

न केवल सृष्टिदशायां निजशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम् तत्पृष्टपातिनौ स्थिति-लयावपि क्रियाशक्त्याभासितस्य विश्वस्य तत्तत्प्रमात्रपेक्षं कञ्चित्कालं वहि-र्मुखतावभासनरूपा या स्थितिः चिन्मयप्रमातृविश्रान्त्यात्मा च यो लयः तावेतावपि स्वशक्तिप्रचयः एव सोऽपि हंसे अहन्ताच्छादितत्वेन स्फुरतीत्यर्थः ॥ प्रकाशवदनाम्बुजः प्रकाशो नाम इच्छामि जानामि करोमि इत्युत्तमपुरुषान्त-र्गतस्फुरणरूपोऽहमिति विमर्श उच्यते स एव प्रकाशो वदनाम्बुजं (वक्त्रपद्मं) यस्य सः प्रकाशवदनाम्बुजः ॥ यथा पुरुषः प्रथमं मुखदर्शनात्प्रतीतिमारो-हते तथा परमहेश्वरोऽपि प्रथमं विमर्शादेव प्रतीतिमारोहते ॥ परमहेश्वरप्रतीतौ प्रकाशो मुखत्वेन (द्वारत्वेन) अध्यवस्यते ॥ स चाहमित्यात्मको विमर्शः शब्दात्मको भूत्वा परमहेश्वरस्य मुखतया विश्राम्यतीति भावः ॥ तत्प्रकारं परिदर्शयामि ॥ सकलमन्त्रतत्वात्मक इति ॥ अकारः (अनुत्तरस्य परामर्श-कः) ॥ हकारः (अनुत्तरस्यैव अनाहतरूपेण किञ्चित्स्थूलरूपतामापन्नस्य परामर्शकः) ॥ मकारः (अनुत्तरानाहतयोर्विश्रान्तिधाम्नः परामर्शकः) ॥ तथाच अनुत्तरानाहतावभासविश्रान्तत्वेन शब्दराशिस्फारात्मकपराहन्ताविमर्श-स्वरूपस्य महामन्त्रस्य स्वात्मस्वरूपतया स्फुरणमहमिति विमर्श उच्यते ॥ स एव विमर्शः सकलानां मन्त्राणां तत्वम् (रहस्यम्) तदात्मकः अनेनेद-मुक्तं भवति ॥ अनाख्यपरामर्शात्मा अनुत्तरः शिवशक्त्यादिप्रतिनियत-व्योपदेशासहिष्णुः परप्रकाश एव परं तत्वम् ॥ सच स्वातन्त्र्या द्विश्वमव-विभासयिषुः शिवशक्तिरूपतामवभासयति ॥ तस्य शिवलक्षणस्य तत्वस्य अव्यभिचरितस्वभावा पूर्णाहन्तात्मा अनुत्तराकुलस्वभावा शक्तिरन्तर्विमर्श-नेन अनुत्तरे एव सकलं विश्वं विश्रान्तं दर्शयति वहिर्विमर्शनेन तु कादि-मान्तं पञ्चकपञ्चकं सर्ववर्णमूलभूताभ्यः अइउऋऌशक्तिभ्यः पुरुषान्तं समस्तं प्रपञ्चयन्ती सर्वसृष्टिपर्यन्तवर्त्ति परिपूर्णं अमृतवर्णं अनुत्तरशक्त्याप्यायिताना-

हतमयं प्राणबीजं ततोऽनुत्तरानाहतयोर्विश्रान्तिधाममवर्णमाभासयति ।। तथाच परप्रकाशो मन्त्राणां परं तत्वं स एव महेश्वर इति ।। उक्तमेवार्थं पुनर्विसद-यामि ।। विमर्शपरमास्पदस्थितपरान्तर इति ।। पूर्णाहं विमर्शपरमास्पद तया स्थितः प्राणपुर्यष्टकनियन्त्रितत्वेन प्रतिष्ठामापन्नो यो जीवस्तस्मात् परः श्रेष्ठः अन्तरोऽन्तरात्मा परमहेश्वरः परब्रह्म नः चराचरप्राणिनः पातु रक्षतु ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"स तु योऽन्तमुखो भावः सर्वं ज्ञादि गुणास्पदः ।
तस्य लोपः कदाचित् स्यादन्यस्यानुपलम्भनात् ॥" इति स्वच्छन्दवचनम् ।।
"स्वरूपज्योतिरेवान्तः परावागनपायिनी ।।" इति आगमवचनम् ।।
"यथोर्ण नाभिः सृजते गृह्णतेच तथाक्षरात्सम्भवतीह विश्वम् ।।"
इति श्रुतिवचनम् ।।
"सर्वान् लोकान् संभक्षः संभक्षयति अजस्रं सृजति विसृजति वासयति तस्मादुच्यते महेश्वरः ।।" इति शिरःश्रुतिवचनम् ।।

।। इति मङ्गलाचरणम् ।।

॥ ॐ ॥

॥ अथ ॥

॥ श्रीपराविभूतिस्तोत्रम् ॥

॥ ॐ नमः श्रीपरदेवतायै ॥

स्वानन्दलीननिरुपाकृतिभूतदेहा
कामेश्वरी जयति सा परशक्तिराद्या ॥
बीजञ्चराचरमयं परमो विमर्शः
संशुद्धकः परशिवाकृतिदर्पणश्च ॥ १ ॥

अन्वयः—स्वानन्दलीननिरुपाकृतिभूतदेहा सा आद्या परशक्तिः चराचरमयं बीजं संशुद्धकः परशिवाकृतिदर्पणः. परमः विमर्शः च कामेश्वरी जयति ॥

व्याख्या—अन्तःपूर्णाहन्तायां स्वप्रकाशे आनन्दे एव लीनो निरूपाकृतिभूतो देहो यस्याः सा ॥ स्वप्रकाशानन्दावस्थायां हि विशेषाभावनात् अशेषविश्वाभेदचमत्कारस्य च विशिष्य प्रकाशासंभवात् निरुपमो निर्विशेषश्च देहः स्वरूपं यस्याः ॥ तादृशी आद्या आदिकारणीभूता परशक्तिः ब्रह्मशक्तिः । कामेश्वरी काम्यते अभिलष्यते स्वात्मत्वेन परमार्थविद्भिर्महायोगिभिरिति

कामः स एव परब्रह्म तस्येश्वरी कामेश्वरी श्रीमन्महात्रिपुरसुन्दर्याः नामभेदः "प्रकाशश्च विमर्शश्च स्पन्दः सत्ता चितिः क्रिया। स्फुरत्तेति समाख्याता सा वै त्रिपुरसुन्दरी ॥" इति ॥ भावौन्मुख्य, तदभिष्वङ्ग, तदन्तर्मुखी भाव-नामयानां सृष्टिस्थितिलयशब्दोदितानां प्रधानं त्रिचमत्कृतित्वेन आनन्दघनं तुर्य्याख्यं पदं संवित्प्रकाशं बिभ्रती अपि संशुद्धा महात्रिपुरसुन्दरीत्या-ख्यायते ॥ अतएव चराचरमयं बीजं स्थावरजङ्गमादिकारणं परमः श्रेष्ठः विमर्शश्च परशिवस्वरूपप्रदर्शने दर्पणः आदर्शश्च सती जयति सर्वोत्कर्षेण वर्त्तते ॥ परशिव एव ब्रह्म ॥

भावार्थः—श्रीमन्महात्रिपुरसुन्दरी चराचरजगत्कारणभूता परशिवस्य प्रतिफलनरूपदर्पणस्वरूपविमर्शरूपेण सर्वोत्कर्षेण वर्त्तते ॥

अभिप्रायः—यथा शिवस्य शक्त्या विना जगन्निर्मातृत्वं न संभवति, तथा परशक्तेरपि परशिवेन विना कारणत्वं न संभवति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"यदा सा परमा शक्तिः स्वेच्छया विश्वरूपिणी।
स्फुरत्तामात्मनः पश्येत्तदा चक्रस्य संभवः ॥
यथा न्यग्रोधबीजस्थ शक्तिरूपो महाद्रुमः ।
तथा हृदयबीजस्थं जगदेतच्चराचरम् ॥" इति

आगमवचनम् ॥

"शक्त्या विना शिवे शुष्के नाम धाम न विद्यते ।
शिवं विना चित्कलानां कलात्वं न क्वचिद्भवेत् ॥

बीजाङ्कुरन्यायेयोगाच्छिवशक्त्यात्मकं महः ।
सदा जागर्त्ति देवेशि नानारूपाणि दर्शयेत् ॥" इति
शक्तिसंगमतन्त्रवचनम् ॥

॥ १ ॥

शक्तिः परात्परतरा शिवशक्तियोगा-
द्देवी स्फुटात्प्रजनिताङ्कुरबीजरूपा ॥
सा श्रीरनुत्तरविमर्शमयाक्षलक्ष्या
साक्षादणोरणुतरा जगतीह भाति ॥ २ ॥

अन्वयः— स्फुटात् शिवशक्तियोगात् प्रजनिताङ्कुरबीजरूपा परात्परतरा शक्तिः अनुत्तरविमर्शमयाक्षलक्ष्या सा देवी श्रीः इह जगति अणोः अणुतरा भाति ॥

व्याख्या —स्फुटात् व्यक्तात् ॥ शिवः प्रकाशः शक्तिः विमर्शः तयोः संयोगः तस्मात् ॥ प्रजनिते अङ्कुरश्च बीजश्च येन, तदेव रूपं स्वरूपं यस्याः सा ॥ परात्परतरा मनोवागगोचरा शक्तिः विष्णुमाया ॥ अनुत्तरलिपिः अकारः विमर्शलिपीः हकारः अतएव अनुत्तरश्च विमर्शश्च तन्मयौ अक्षौ अक्षरौ ताभ्यां लक्ष्या (लक्ष्य बीग्रहस्वरूपं यस्याः सा) ॥ अनुत्तरविमर्शमयाक्षलक्ष्या अहमात्मिका अतएव अन्तर्गर्भितसमस्तवर्णकदम्बका अकारादिहकारान्तपञ्चाशदक्षररूपिणी वर्णपदमन्त्रकलातत्वभुवनात्मकसमस्तप्रपञ्च जनयित्रीति भावः ॥ सा देवी साक्षात् श्रीः (श्रीमन्महात्रिपुरसुन्दर्याः नामभेदः) ॥ अणोः सूक्ष्मात् अणुतरा सूक्ष्मतरा इह अत्र जगति विश्वगोले भाति प्रकाशते ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"न शिवेन विना देवी न देव्या च विना शिवः ।
नानयोरन्तरं किञ्चिच्चन्द्रचन्द्रिकयोरिव ॥" इति
"अणोरणुत्तरादेवी महतोऽपि महीयसी ॥" इति च
आगमवचनम् ॥

"ब्रह्म वा इदमग्र आसीत् ॥ तदात्मानमेव वेद अहं ब्रह्मास्मि ॥" इति
"अ इति ब्रह्म तत्रागतमहम् ॥" इति च कण्वश्रुतिवचनम् ॥

॥ २ ॥

आदर्शके परशिवार्ककराग्रपुञ्जे ।
स्वच्छे विमर्शमयके प्रतिबिम्बभूते ॥
दिव्येमनोहरतमे निकटस्थकुड्ये
चित्तातपे निविशते सुतरां सुबिन्दुः ॥ ३ ॥

अन्वयः—परशिवार्ककराग्रपुञ्जे स्वच्छे विमर्शमयके आदर्शके प्रतिबिम्बभूते (सति)॥ दिव्ये मनोहरतमे चित्तातपे निकटस्थकुड्ये सुतरां सुबिन्दुः निविशते ॥

व्याख्या—परशिवः प्रकाशैकस्वभावः परशिवभट्टारक एव अर्कः दिनकरः तस्य कराः किरणाः तेषां अग्राः अग्रभागाः तेषां पुञ्जः निकरः तस्मिन् ॥ स्वच्छे कलङ्करहिते शुद्धे विमर्शमयके अनवधिकारविस्फुरण-शक्तिमये एवं आदर्शकस्य विशेषणम् ॥ आदर्शके दर्पणे ॥ प्रतिबिम्बभूते

स्वरूपालोकनकृते ॥ अत्र भावे सप्तमी प्रयोगः ॥ चित्तस्य आतपे तेजःपुञ्जे ॥ कुड्ये अत्र चित्तस्य कुड्यत्वेन निरूपणम् ॥ चित्तातपे ज्ञानैकस्वरूपे ॥ सुबिन्दुः महाबिन्दुः ॥ निविशते आविर्भवति ॥

अभिप्रायः—लोकोऽपि सूर्याभिमुखस्थितदर्पणतले सूर्यकिरणप्रतिफलनान्तरं निकटगतकुड्ये सूर्यकिरणप्रतिपादिततेजोबिन्दुः प्रत्यक्षं प्रतिपद्यते ॥ तद्वत् प्रकाशरूपपरमेश्वरस्य दर्पणवत् स्वरूपविमर्शे सम्बन्धे जाते सति तदानीं तत्र महाबिन्दुः पूर्णोऽहमित्येवं रूपः परमेश्वरोऽवभासते ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"स्फुरत्तामात्मनः पश्येत्तदा चक्रस्य सम्भवः ॥" इति आगमवचनम् ॥

" सास्फुरत्ता महासत्ता देशकालविशेषिणी ।
सैषा सारतया चोक्ता हृदये परमेष्ठिनः ॥" इति प्रत्यभिज्ञावचनम् ॥

"सदेव सौम्येदमग्र आसीत् ॥ एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म तदैक्षत सेयं देवतैक्षत ॥"
इति श्रुतिवचनम् ॥

॥ ३ ॥

स्पष्टाहनिःसमरसाकृतितत्वदेहो-
ऽहङ्कार एव किल चित्तमयात्मरूपः ॥
बीजाङ्कुराख्यशिवशक्तिजबीजपिण्डा-
लोकत्रयेऽस्तिकवलीकृतसर्ववर्गः ॥ ४ ॥

अन्वयः—स्पष्टाहनिःसमरसाकृतितत्वदेहः किल चित्तमयात्मरूपः बीजाङ्कुराख्यशिवशक्तिजबीजपिण्डः अहङ्कारः एव लोकत्रये कवलीकृत-

सर्ववर्गः अस्ति ॥

व्याख्या— स्पष्टौ सुव्यक्तौ परस्परोद्भूतरूपौ, अश्च हश्च अहौ, तयोः निः समरसा एकलोलीभूता आकृतिः आकारः समरसाकृत्या सतत्वो देहो यस्याः सा ॥ चित्तमयं चित्तप्रचुरम् आत्मस्वरूपं यस्य सः ॥ बीजाङ्कुरेण आख्याताभ्यां विख्याताभ्यां शिवशक्तिभ्यां प्रकाशविमर्शाभ्यां जातस्य बीजस्य कारणस्य पिण्डः ॥ भूर्भुवःस्व इति लोकत्रयं तस्मिन् ॥ कवलीकृताः अन्तस्थापिताः सर्ववर्गाः स्थावरजङ्गमाः येन सः ॥

अभिप्रायः— प्रत्याहारन्यायेन अन्तर्गर्भितसमस्तवर्णकदम्बकाहङ्काररूप प्रकाशविमर्शसंपुटत्वादेव शब्दार्थात्मकसर्व्वप्रपञ्चविकाशो भवति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"प्रकाशस्यान्त विश्रान्तिरहं भावोहि कीर्त्तितः ॥" इति आगमवचनम् ॥

"एको वर्णो वहुधा शक्तियोगाद्वर्णननेकान् निहितार्थो दधाति ॥" इति श्रुतिवचनम्

॥ ४ ॥

शुक्लारुणोद्भवमहापरबिन्दुयुग्मम्

श्रीमत्परापरमयं शिवशक्तिरूपम् ॥

वागर्थसृष्टिरचनाकरणस्यहेतो-

रन्योन्यमिश्रितविभिन्नवपुःस्वरूपम् ॥ ५ ॥

सोमाग्निसूर्य्यसमरूपकलात्मकश्चा—

हङ्कारतत्वनिलयोद्भवबिन्दुयुग्मम् ॥

कामो दिवाकरशरीरधरः कला च
सा कामनीयकतया दहनेन्दुरूपा ॥ ६ ॥

अन्वयः—श्रीमत्परापरमयं शिवशक्तिरूपम् शुक्लारुणोद्भवमहापरबिन्दुयुग्मम् वागर्थसृष्टिरचनाकरणस्यहेतोः अन्योन्यमिश्रितविभिन्नवपुःस्वरूपम् (भवति) ॥ ५ ॥ सोमाग्निसूर्यसमरूपकलात्मकं अहङ्कारतत्वनिलयोद्भवबिन्दुयुग्मम् च (अस्ति) ॥ दिवाकरशरीरधरः कामः सा कामनीयकतया दहनेन्दुरूपा कला च (स्तः) ॥ ६ ॥

व्याख्या— श्रीमत्परापरमयं प्रकृतिपुरुषात्मकम् ॥ शिवशक्तरूपं प्रकाशविमर्शात्मकं ॥ शुक्लोद्भवमहाबिन्दुः शुभ्रबिन्दुः अरुणोद्भवपरबिन्दुः रक्तबिन्दुः तयोः युग्मं युगलम् ॥ वाक् च अर्थश्च तयोः सृष्टिः उत्पतिः तस्य रचना कल्पना तस्याः करणं सम्पादनम् तस्य हेतोः अभिप्रायेण ॥ अन्योन्यं मिश्रितेच अन्योन्यं विभिन्ने च ते वपुषी एव स्वरूपं यस्य तत् ॥ अतएव मिश्रबिन्दुः संभूतः इत्यर्थः ॥ ५ ॥ सोमः चन्द्रः अग्निः वह्निः सूर्यः रविः तेषां समरूपं तस्य कला एव आत्मा यस्य तत् ॥ सोमस्य अमृतादि-षोडशकलाः अग्नेः धूम्रार्चिषादिदशकलाः सूर्य्यस्य तापिन्यादिद्वादशकलाः ॥ काम्यते स्वात्मत्वेन योगिभिः यः सः कामः प्रकाशरूपेश्वरः दिवाकरशरीर-धरः सूर्य्यकलात्मकः मिश्रबिन्दुरूपः ॥ कामनीयकतया स्पृहणीयतया ॥ कलाविमर्शशक्तिः ॥ दहनेन्दुरूपा अग्निकलात्मकरक्तबिन्दुसोमकलात्मक-श्वेतबिन्दु स्वरूपा ॥ अहङ्कारतत्वनिलयोद्भवं अन्तर्गभितसमस्तराशिः वर्णात्मकम् ॥ ६ ॥

अभिप्रायः—अग्निसोमरूपिणी विमर्शशक्तिः महात्रिपुरसुन्दरी बिन्दुसमष्टि-रूपा कामकलेत्युच्यते सैवोपास्यतया सर्वागमेषूद्बुध्यते ॥ परमेश्वरः स्वङ्कभू

तनिखिलप्रपञ्चविलयात्मकविमर्शशक्तिमनुप्रविश्य बिन्दुभाव मयते ॥ ततः सा विमर्शशक्तिरपि स्वान्तर्गतप्रकाशमयबिन्दुमनुप्रविशति ॥ ततश्च विन्दुरुच्छूनो भवति ॥ तस्माद् बिन्दोर्नादात्मिका समस्ततत्वगर्भिणी तेजोमयी बीजरूपा वालाग्रवत्सूक्ष्मरूपिणी निर्गत्य शृङ्गाटरूपतामुद्वहते ॥ एवं च बिन्दुनादस्वरूपयोस्तयोः प्रकाशविमर्शयोरहमितिशरीरं भवति ॥ एवं द्विरूपयोस्तयोर्मध्ये एको विमर्शो रक्तबिन्दुरूपतां भजते ॥ अपरः प्रकाशः शुक्लबिन्दुभावमेति ॥ उभयोर्मेलने मिश्ररूपं सर्वतेजोमयं परमात्मस्वरूपं भवति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

" या परा सा विष्णुमाया यः परः स महेश्वरः ॥" इति

अतिरहस्यतन्त्रवचनम् ॥

" वर्णः कलापदं तत्वं मन्त्रो भुवनमेवच ॥
इत्यध्वषट्कंदेवेशि भातित्वयि चिदात्मनि ॥" इति

आगमवचनम् ॥

" हिरण्यश्मश्रुः हिरण्यकेश आप्रणखात्सर्व एव सुवर्णः ॥" इति
" सपर्यगाच्छुक्रमकायमव्रणमस्नाविरं शुद्धमपापविद्धम् ॥"

इति च श्रुतिवचनम् ॥

" बिन्दुरूपस्य चक्रस्य स्थुलवर्णक्रमेणतु ।
अर्द्धेन्दुबिन्दुनादान्तशून्योच्चाराद्भवेच्छिवः ॥" इति

विज्ञानभट्टारकवचनम् ॥

"शुक्लः शिवो रक्तशक्त्यां पराशम्भववेधतः ।
रक्तशाम्भवरूपेण परातत्वेन शक्तितः ॥

रक्तः शिवोऽशुक्लशक्त्यां सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥" इति
"अग्रबिन्दुपरिकल्पिताननामन्यबिन्दुरचितस्तनद्वयोम्।
नादबिन्दुरचनागुणास्पदां नौमि ते परशिवे परां कलाम् ॥" इति
"एकारोर्द्ध्वगतो बिन्दुर्मुखं भानुरधोगतौ ।
स्तनौ दहनशीतांशू योनिर्हार्द्धकला भवेत् ॥
बिन्दुं संकल्प्यवक्त्रन्तु तदधस्तात्कुचद्वयम् ॥
तदधः स परार्द्धन्तु चिन्तयेत्तदधोमुखम् ॥" इति च
आगमवचनम् ॥

॥ ५ ॥ ॥ ६ ॥

संशुद्धयन्त्रसुमनुक्रमविस्तरात्मा
निर्वाणमूर्त्तिरिति कामकलाख्यविद्या ॥
सेयं च येन विदिता भवतीह लोके
मुक्तः स वै त्रिपुरसुन्दरिकास्वरूपः ॥ ७ ॥

अन्वयः—सा इयम् कामकलाख्यविद्या संशुद्धयन्त्रसुमनुक्रमविस्तरात्मा निर्व्वाणमूर्तिरिति येन विदिता स वै इह लोके मुक्तः [सन्] त्रिपुरसुन्दरिकास्वरूपः भवति ॥

व्याख्या—कामकलाख्यविद्या पूर्वोक्तमहाप्रबन्धेन व्याख्याता कामकलेति नाम्नाख्याता महात्रिपुरसुन्दरी ॥ संशुद्धयन्त्रं श्रीयन्त्रं सुमनवः सर्वाम्नायोक्तमन्त्रभेदाः तेषां क्रमविस्तरः आत्मा यस्याः सा ॥ संशुद्धयन्त्रसुमनुक्रमविग्रहात्मा चक्रमन्त्रदेवतात्मना सर्व्वानन्दमयादिसमस्तप्रकटनपर्यन्तस्वरूपाः ॥ निर्वाणमूर्त्तिः सच्चिदानन्दरूपिणी ॥ विदिता ज्ञाता ॥ इहलोके पृथिव्याम् ॥

अभिप्रायः— येन शक्तिपातात् ब्रह्मजिज्ञासुना भावयता पुरुषेण गुरूपासना-दिना इयमवगता स पुरुषो मुक्तो भवति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"ब्रह्मविद्यया सर्वं भविष्यन्तो मनुष्यामन्यते किमुतद्ब्रह्माऽवेद्यस्मात् तत् सर्वमभवत् ।।" इति बृहदारण्यकवचनम् ।।

"स वा एष एवं पश्यन्नेवं मन्वान एवं जानन् । आत्मरतिरात्मक्रीड आत्ममिथुन आत्मानन्दः स एव भवति ।।" इति ।। "परंधाम त्रैपुरं चाविशन्ति ।।" इति "ब्रह्मविद्ब्रह्मैव भवति ॥" इति च श्रुतिवचनम् ॥

"यदा त्वेकत्रसंरूढस्तदा तस्यलयोदयौ ।
नियच्छन् भक्तितामेति ततश्चक्रेश्वरो भवेत्।।":इति
स्वच्छन्दशास्त्रवचनम् ।।

"क्रमपूर्णो महेशानि क्रमाच्छम्भुर्भविष्यति ॥" इति
तन्त्रचिन्तामणिवचनम् ।।

॥ ७ ॥

व्यक्तोध्वनिस्त्रिभुवने स्फुरितात्सुनाद-
ब्रह्माङ्कुरोऽरुणकलात्मकपूर्णबिन्दोः ॥
तस्माद्रवाच्च जनितं हि खवायुतेजः-
क्षीरस्थिरानिवहविग्रहवर्णतत्वम् ॥ ८ ॥

अन्वयः—त्रिभुवने सुनादब्रह्माङ्कुरः ध्वनिः स्फुरितात् अरुणकलात्मकपूर्ण-बिन्दोः व्यक्तः ।। तस्मात् रवात् च खवायुतेजःक्षीरस्थिरानिवहविग्रहवर्णतत्वम् हि जनितम् ॥

व्याख्या—त्रिभुवने त्रैलोक्ये ॥ सुनादे सर्व्वशब्दोत्पत्तिहेतुः स एव ब्रह्म नादब्रह्म अङ्कुरः उत्पादकं यस्य सः ॥ ध्वनिः शब्दः ॥ स्फुरितात पूर्व्वोक्तलक्षणेनोच्छूनात ॥ अरुणकलात्मकपूर्णबिन्दोः रक्तबिन्दोः ॥ व्यक्तः संजातः ॥ खात् शब्दात् ॥ खं आकाशः वायुः पवनः तेजः रश्मिः क्षीरं जलं स्थिरा पृथ्वी तेषां निवहाः विग्रहाः वर्णाः अक्षराः तेषां तत्वम् खवायुतेजःक्षीर-स्थिरानिवहविग्रहवर्णतत्वम् पञ्चमहाभूतानां वर्णानां आदिक्षान्ताक्षराणां-तत्वं ॥ जनितं सञ्जातम् ॥

अभिप्रायः—रक्तबिन्दुजनादब्रह्माङ्कुरशब्दात पञ्चमहाभूतानां वर्णाना-मादिक्षान्ताक्षराणां तत्वं जनितम् ॥ अतएव नादबिन्दोरेव सर्व्वप्रपञ्चनिष्प-त्तिरभूत् ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"एको नादात्मकोऽवर्णः सर्व्ववर्ण विभागवान् ।
सोऽनस्तमितरूपत्वादनाहत इति श्रुतः ॥" इति
"अक्षरात्संभवति विश्वम्॥" इति च श्रुतिवचनम् ॥

॥ ८ ॥

बिन्दोः पुरोक्तधवलाद्विशदाच्च जाता-
आकाशवायुदहनोदकभूमिरूपाः ॥
एवं च पञ्चविकृतिः सचराचराख्यम्
ब्रह्माण्डपिन्डमिदमादिजगत्प्रसूतम् ॥ ९ ॥

अन्वयः—पुरोक्तधवलात् विशदात् बिन्दोः च आकाशवायुदहनोदकभूमिरूपाः जाताः ॥ एवं पञ्चविकृतिः च सचराचराख्यम् ब्रह्माण्डपिण्डं इदं आदिजगत् प्रसूतम् ॥

व्याख्या—पुरोक्तधवलात् पूर्व्वोक्तलक्षणाच्छूनशुक्लात् ॥ विशदात् सर्व्वप्रकाशात् ॥ बिन्दोः च अपि ॥ आकाशः नभः वायुः पवनः दहनः तेजः उदकं जलम् भूमिः पृथ्वी एतानि एव रूपाः पञ्चमहाभूतानि ॥ जाताः प्रभूताः ॥ पञ्चविकृतिः पञ्चमहाभूतरूपविकाराः ॥ सचराचराख्यं आब्रह्मस्तंभपर्यन्तम् ॥ ब्रह्माण्डपिण्डम् संसारचक्रम् ॥ आदि प्रथमं आद्यक्षरान्वितं ॥ जगत् भुवनम् ॥

अभिप्रायः—शुक्लबिन्दोरपि पञ्चमहाभूतानि संभूतानि ॥ अतएव रक्तशुक्लबिन्दुमयप्रकाशविमर्शात्मकब्रह्मणः सर्व्वं जातम्॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"यस्मिन्भावाः प्रलीयन्ते लीनाश्च व्यक्ततां ययुः
पुनश्चाव्यक्ततां भूयो जायन्ते बुद्बुदा इव ॥" इति
श्रुतिवचनम् ।

इच्छाविलशितानन्तजगद्रश्मिविलासवत् ।
नौमिसम्विन्महापीठं शिवशक्तिपदाश्रयम् ॥" इति
आगमवचनम् ॥

॥ ६ ॥

अन्योन्यभेदरहितं परबिन्दुयुग्मम्
भेदंतथैव मनुदेवतयोश्च नास्ति ॥

नोभिन्नता वचनवाचकयोस्तथैव

तस्मात्सुमन्त्रगुरुदेवमयैकभावः ॥ १० ॥

अन्वयः— (यथा) परबिन्दुयुग्मम् अन्योन्यभेदरहितं (अस्ति) ॥ तथैव मनुदेवतयोः च भेदं नास्ति ॥ वचनवाचकयोः च तथैव भिन्नता नो ॥ तस्मात् (कारणात्) सुमन्त्रगुरुदेवमयैकभावः (वर्त्तते) ॥

व्याख्या —परबिन्दुयुग्मम् (प्रकाशविमर्शात्मकपूर्वोक्तबिन्दुयुगलम्) ॥ भिन्नता भेदं ॥ नो (नास्ति) ॥ सुमन्त्रं मनुः गुरुः अध्यापकः देवता अमरः तन्मयः एकभावः ऐक्यम् ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"सर्व्वे वर्णात्मकामन्त्रास्ते च शक्त्यात्मकाः प्रिये ।
शक्तिस्तु मातृका ज्ञेया सा च ज्ञेया शिवात्मिका ॥
या सा तु मातृका लोके परतेजः समन्विता ।
तया व्याप्तमिदं सर्व्वमाब्रह्मभुवनात्मकम् ॥" इति
तन्त्रसद्भाववचनम् ॥

"बिन्दुद्वितयं यद्वद्भेदविहीनं परस्परं तद्वत् ।
विद्यादेवतयोरपिनभेदलेशोऽस्ति वेद्यवेदकयोः ॥" इति
कामकलाविलाशवचनम् ॥

॥ १० ॥

वागर्थयोर्न्नुपरस्परमेलनं यत्

संमीलितौ च शिवशक्तिमयौ तथैव ॥

सृष्टिस्थितिप्रलयभेदमयात्मदेहौ
बीजत्रयात्मवपुषा भवतस्त्रिभिन्नौ ॥ ११ ॥

अन्वयः—यत् वागर्थयोः ननु परस्परमेलनं (अस्ति), तथैव शिवशक्तिमयौ च संमीलितौ (स्तः) ॥ सृष्टिस्थितिप्रलयभेदमयात्मदेहौ (शिवशक्तिमयौ) बीजत्रयात्मवपुषा त्रिभिन्नौ भवतः ॥

व्याख्या—वाक् च अर्थश्च वागर्थौ तयोः ॥ परस्परमेलनम् अन्योन्यमिलापः ॥ शिवशक्तिमयौ प्रकाशविमर्शौ ॥ संमीलितौ संपृक्तौ ॥ सृष्टिः शिवादिक्षित्यन्ततत्वजालाविर्भावः स्थितिः तत्परिपालनम् प्रलयः तेषां स्वात्मसाक्षात्कारः तेषां भेदाः विभागाः तन्मयौ आत्मानौ तौ एव देहौ ययोः तौ ॥ बीजत्रयं ऊर्द्धाम्नायमतेन वाग्भवकामराजशक्तिबीजत्रयं, पूर्व्वाम्नायमतेन वाङ्मायारमाबीजत्रयं, उत्तराम्नायमतेन रावखेचरीसंवर्त्तबीजत्रयं, पश्चिमाम्नायमतेन वाणीलज्जामारबीजत्रयं, अधराम्नायमतेन लज्जावधूकूर्च्चबीजत्रयं दक्षिणाम्नायमतेन कालीकूर्च्चत्रयाबीजत्रयं अस्य मतान्तरेण कूर्च्चस्थाने रमा, अत्र ऊर्द्धाम्नायमतमेव निहितम् ॥ अतएव वाग्भवादिबीजत्रयमेव आत्मवपुः निजस्वरूपं तेन ॥ त्रिभिन्नौ त्रिधाभावितौ ॥

अभिप्रायः—बिन्दुत्रयसमष्टिभूतकामकलाक्षररूपिणी वाग्भवकामराजशक्तिबीजात्मिका महात्रिपुरसुन्दरी प्रादुर्भवति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"स्वात्मगाः सृष्टिसंहाराः स्वरूपत्वेन संस्थिताः

तादात्म्यमनयोर्नित्यं वह्निदाहकयोरिव ॥" इति
अभिनवगुप्तवचनम् ॥

"आवयोर्जगदात्मत्वात्तादात्म्यमावयोरपि ।
तादात्म्यादावयोर्नित्यं जगत्प्राणावुभौ हि नौ ॥" इति
वडवानलतन्त्रवचनम् ॥

"तत्वत्रयविनिर्दिष्टा वर्णशक्तित्रयात्मिका ।
वागीश्वरी ज्ञानशक्तिर्वाग्भवे मोक्षरूपिणी ॥
कामराजे कामकला कामरूपा क्रियात्मिका ।
शक्तिबीजे पराशक्तिरिच्छैव शिवरूपिणी ॥
एवं देवी त्र्यक्षरात्मा महात्रिपुरसुन्दरी ।
पारंपर्येण विज्ञाता भवबन्धविमोचिनी ॥" इति
वामकेश्वरतन्त्रवचनम् ॥

॥ ११ ॥

धामत्रयत्रिमनुपीठवरत्रयाख्य-
शक्तित्रयत्रिपरबिन्दुविभिन्नभावात् ॥
संभूततत्वजवपूंषि सदा जयन्ति
माता च मानमथ मेयमिति त्रयाणि ॥ १२ ॥

अन्वयः—धामत्रयत्रिमनुपीठवरत्रयाख्यशक्तित्रयत्रिपरबिन्दुविभिन्नभावात् संभूततत्वजवपूंषि माता च मानं अथ मेयं इति त्रयाणि सदा जयन्ति ॥

व्याख्या—धामत्रयम् सोमाग्निसूर्य्यमण्डलत्रयम् , त्रिमनवः वाग्भवकामराजशक्तिबीजरूपमन्त्रत्रयम् , पीठवरत्रयाख्यं कामगिरिपूर्णशैलजालन्धरपीठत्रयम् शक्तित्रयम् इच्छाज्ञानक्रियाशक्तित्रयम् , त्रिपरबिन्दवः शुक्लारुणमिश्रबिन्दुत्रयम् , तदात्मना विभिन्नं पृथग्भूतं भावं तस्मात् ॥ संभूतं सञ्जातं तत्वं तस्माज्जातानि वपूंषि एषां तानि ॥ माता अवगन्ता ईश्वरः, मानं तदवगतिसाधनभूतविद्या, मेयं ज्ञायमाना महात्रिपुरसुन्दरी ॥ अतएव माता ज्ञाता मानं ज्ञानम् मेयं ज्ञेयं ॥ जयन्ति सर्व्वोत्कर्षेण वर्त्तन्ते ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"अतीतन्तुपरंतेजः स्वसम्विन्दुदयात्मकम ॥
स्वेच्छाविश्वमयोल्लेख खचितं विश्वरूपकम्
चैतन्यमात्मनोरूपं निसर्गानन्दसुन्दरम् ।
मेयमातृप्रमामानप्रसरैः सङ्कुचत्प्रभम् ॥" इति
चतुःशतीवचनम् ॥

"आत्मैव वेदमग्र आसीत् ॥पुरुषविधः सोऽनुवीक्षनान्यदात्मनोऽपश्यत् ॥ सोऽहमस्मीत्यग्रे व्याहरत् ॥ ततोऽहंनामाभवत् ॥ तस्मादाप्येतर्ह्यामन्त्रितोऽहमित्येवाग्र उक्तान्यथान्यन्नामप्रब्रूते ॥" इति
श्रुतिवचनम् ॥

॥ १२ ॥

तेशां क्रमेण भुवनत्रितयं भवन्ति
लिङ्गत्रयञ्च परमाकथमातृकाश्च ॥

इत्थंपुरत्रितयया परिपूर्णविद्या
सन्तूर्यपीठनिकरादिविभेदिनी सा ॥१३॥

अन्वयः—तेषां क्रमेण भुवनत्रितयं लिङ्गत्रयं च परमाकथमातृकाः च भवन्ति ॥ इत्थं पुरत्रितयया परिपूर्णविद्या सन्तूर्य्यपीठनिकरादिविभेदिनी सा (अस्ति) ॥

व्याख्या—तेषां क्रमेण महाबिन्दुमयत्वादेतेषां धामादीनां विभिन्नक्रमेणानुपूर्व्या ॥ भुवनत्रितयं भूर्भुवःस्व इति ॥ लिङ्गत्रयं स्वयंभूपरेतरबाणलिङ्गत्रयम् ॥ परमाः एव अकथमातृकाः अकथादिभेदभिन्नाक्षराः ॥ इत्थं पूर्वोक्तक्रमेण पुराणि शरीराणि त्रितयानि (भुवनलिङ्गमातृकात्रितयानि) यस्या सा तया परिपूर्णा पूरिता एव विद्या ॥ सन्तूर्य्याणि चतुर्थानि पीठानि तेषां निकराः आदिर्येषां ते तान् विभेदयति या सा ॥ सन्तूर्य्यपीठनिकरादिविभेदिनी त्रिविधात्मकसर्व्वप्रपञ्चाविर्भावभूः ॥ सा श्रीविद्यास्वरूपिणी महात्रिपुरसुन्दरी ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"मातृकां पीठरूपिणीम् ॥" इति । "स्वसम्वित्त्रिपुरादेवी ॥" इति च चतुःशतीवचवम् ॥

"त्रिमूर्त्तिसर्गाच्च पुरोभवत्वात् त्रयीमत्वाच्च पुरैव देव्याः ॥
लये त्रिलोक्या अपिपूरकत्वात प्रायोऽम्बिकायास्त्रिपुरेतिनाम ॥" इति अभिनवगुप्तवचनम् ॥

॥ १३ ॥

शब्दं हि खोद्भवमथो पवनोद्भवञ्च
स्पर्शञ्च रूपमपि दीप्तिजतत्त्वजातम् ॥
क्षीरोद्भवं रसमुशन्ति भुवश्चगन्धम्
जाताश्च पञ्चदशकाः गुणकास्तु तेभ्यः ॥१४॥

अन्वयः—खोद्भवं हि शब्दं अथो पवनोद्भवं स्पर्शं च दीप्तिजतत्त्वजातं-रूपं च क्षीरोद्भवं रसं भुवश्च गन्धं उशन्ति ॥ तेभ्यः पञ्चदशकाः गुणकाः च जाताः (भवन्ति) ॥

व्याख्या—खात् आकाशात् उद्भवोयस्य तम् ॥ दीप्तिजस्य अग्नेः तत्त्वं दीप्तिज तत्त्वं तेजः तस्माज्जातम् ॥ पञ्चदशकाः गुणाः पञ्चदशगुणाः ॥ यथा शब्दआकाशगुणात्मकः ॥ एवं एतेः गुणाः यस्माद्यस्माद्भूताज्जातम् तत्तदेव गुणात्मकं भवति ॥ आकाशादारभ्यपृथ्वीपर्यन्तमुत्तरोत्तरमेकैकगुणाधिक्येन-पञ्चदशगुणाः संपद्यन्ते ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

" शब्दस्पर्शौ रूपं रसगन्धौ चेति भूतसूक्ष्माणि ।
व्यापकमाद्यं व्याप्यन्तूत्तरमेव क्रमेण पञ्चदश ॥" इति
कामकलाविलाशवचनम् ॥

" पञ्चतन्मात्रकैर्देवि दशपञ्चगुणैर्युतैः ।
जाताकूटात्मिकाविद्या श्रीमत्पञ्चदशाक्षरी ॥" इति
राजेश्वरीतन्त्रवचनम् ॥

॥ १४ ॥

एषा हि पञ्चदशवर्णमयात्मिकाऽस्ति
कूटात्मिका निखिलभौतिकनर्त्तनेष्टा ॥
नित्या खादिगुणभेदविभिन्नरूपा–
विद्याः पुरोक्तजनिताः परमाश्च सन्ति ॥ १५ ॥

अन्वयः—एषा हि पञ्चदशवर्णमयात्मिका कूटात्मिका निखिलभौतिक-नर्त्तनेष्टा अस्ति ॥ खादिगुणभेदविभिन्नरूपाः परमाः विद्याः नित्याः पुरोक्तजनिताः सन्ति ॥

व्याख्या—एषा पूर्व्वोक्तश्रीविद्या पञ्चदशवर्णमयात्मिका पूर्व्वोक्तपञ्च-दशगुणजातपञ्चदशाक्षरसमष्टिरूपिणी कूटात्मिका वाग्भवकामराज-शक्तिकूटमयी ॥ निखिलाः समस्ताः भौतिकाः भूतसम्बन्धिनः चराचराः तेषां नर्त्तनं संसाररूपनाट्यशालायां नाट्यं अतएव चालनम् तेन इष्टा अभिमता ॥ नित्याः कामेश्वरीप्रभृतिचित्रान्ताः पञ्चदशतिथिनित्याकलाः ॥ खः शब्दः आदिर्येषां ते तेषां गुणाः तेषां भेदाः तैः विभिन्नरूपाः यासां ताः ॥ पुरोक्तजनिताः पूर्व्वोक्तपञ्चदशाक्षरीविद्ययासंभूताः ॥

अभिप्रायः—पञ्चदशगुणा एव पञ्चदशाक्षरीविद्याभवति ॥
तस्याः प्रत्येकाक्षराश्च प्रत्येकतिथिनित्याकलारूपाः सन्ति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"इदमहद्भुतमनन्तपारं विज्ञानघनएवैतेभ्योभूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानु विनश्यति ॥" इति बृहदारण्यकवचनम् ॥

"प्रथमं वाग्भवंकूटं द्वितीयंकामकूटकम् ।
तृतीयं शक्तिकूटश्च कूटत्रयतनुर्मनुः ॥" इति
चन्द्रपीठवचनम् ॥

॥ १५ ॥

नित्याकलात्मकमयास्तिथयश्च सर्व्वे
शर्वेश्वरीसमरसाकृतयो भवन्ति ॥
श्रीवर्णकादिवसरात्रिमयाश्च दिव्याः
शुद्धप्रकाशसुविमर्शमयस्वभावाः ॥ १६ ॥

अन्वय :—नित्याकलात्मकयाः शर्वेश्वरीसमरसाकृतयः श्रीवर्णकाः दिव्याः दिवसरात्रिमयाः शुद्धप्रकाशसुविमर्शमयस्वभावाः सर्व्वे तिथयः भवन्ति ॥

व्याख्या—नित्यकलात्मकमयाः कामेश्वरीप्रभृतिचित्रान्तानित्याकलात्मिकाः ॥ शर्वः शिव ईश्वरी शक्तिः तयोः समरसं यस्मिन् तत्, तदेव आकृतयः येषां ते ॥ शर्वेश्वरीसमरसाकृतयः शिवशक्तिसमरसाकृतयः प्रकाशविमर्शास्फुटाकाराः ॥ शुद्धप्रकाशसुविमर्शमयस्वभावाः उज्वलान्धकारमयस्वभावाः ॥ सर्व्वे तिथयः प्रतिपत्प्रभृतिपूर्णिमान्ताः तिथयः ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम् ॥

"एक एव प्रकाशाख्यः परः कोऽपि महेश्वरः ।
यस्य शक्तिर्विमर्शाख्या सा नित्या गीयते बुधैः ॥

विमर्शाख्या च सा देवी पाञ्चविध्यं समागता ।
आकाशानिलसप्तार्चिः सलिलक्ष्मा निभेदतः ॥
एकैकगुणवृद्ध्या तु तिथिसंख्यात्वमागताः ।
विमर्शरूपिणी विद्या षोडशीयं प्रकीर्त्तिता ॥
गता सा षोडशैर्भेदैस्त्रिपुरा परमेश्वरी ।
सुन्दर्यादिमहापूर्वं विचित्रान्तं समन्ततः ॥
स्वागमादेव बोद्धव्यमिति संकेतमात्रतः ।
प्रतिपत्प्रभृतौ देव्याः पौर्णमास्यान्तिकं प्रिये ॥
एकैकं पूजयेद्यस्तु स सौभाग्यमवाप्नुयात् ॥ इति

वडवानलतन्त्रवचनम् ।

॥ १६ ॥

बिन्दुत्रयाज्झलुदिताक्षसमष्टिभेदै-
रुद्भाविताकृतिमयी परदेवताख्या ॥
शैवाख्यतत्त्वनिलयी परमात्मविद्या
सम्पूर्णलोकजननी खलु केवला सा ॥१७॥

अन्वयः—बिन्दुत्रयाज्झलुदिताक्षसमष्टिभेदैः उद्भाविताकृतिमयी परदेवताख्या शैवाख्यतत्त्वनिलयी परमात्मविद्या केवला सा सम्पूर्णलोकजननी खलु (भवति) ॥

व्याख्या—बिन्दुत्रयं विसर्गानुनासिकानुस्वाराः अचः स्वराः हलः

व्यञ्जनानि तैः उदितानि अक्षानि अक्षराणि तेषां समष्टिः तस्या भेदाः तैः ॥ उद्भाविता एव आकृतिः तन्मयी ॥ परदेवताख्या महात्रिपुरसुन्दरी ॥ शैवाख्यतत्वनिलयी शिवादिक्षित्यन्तषट्त्रिंशतत्वविग्रहा ॥ परमात्मविद्या ब्रह्मविद्या ॥ केवला स्वव्यतिरिक्तस्याभावादेकाकिनी ॥ सम्पूर्णानां समस्तानां लोकानां जननी जनयित्री ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"सा स्वरव्यञ्जनबिन्दुत्रयसमष्टिभेदैर्विभाविताकारा ।
षट्त्रिंशत्तत्वात्मा तत्वातीतातु केवला विद्या ॥" इति

कामकलाविलाशवचनम् ।

॥ १७ ॥

सूक्ष्मा च सा त्रिपुरसुन्दरिका सुविद्या
वेद्याऽपि पूर्णमनुवद्धयुभयात्मिकाऽस्ति ॥
तस्माच्च मन्त्रपरदेवतयोरभेदा-
न्मन्त्रोऽपि वाङ्मयतनुः परदेवतायाः ॥१८॥

अन्वयः—सा सुविद्या त्रिपुरसुन्दरिका सूक्ष्मा च (अस्ति) ॥ वेद्या अपि पूर्णमनुवत् हि उभयात्मिका अस्ति ॥ तस्मात् (कारणात्) मन्त्र-परदेवतयोः अभेदात् च मन्त्रः अपि परदेवतायाः वाङ्मयतनुः (अस्ति) ॥

व्याख्या—सूक्ष्मा ग्रहितुमशक्या सा, वेदान्तेषु प्रसिद्धा ॥ वेद्या

चिदानन्दरूपिणी ॥ क्रमपूर्णपञ्चदशीमन्त्र इव पूर्णमनुवत् ॥ उभयात्मिका प्रकाशविमर्शात्मिका परदेवतायाः महात्रिपुरसुन्दर्याः ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"यस्य यस्य पदार्थस्य या या शक्तिरुदीरिता ।
सा तु सर्वेश्वरीदेवी स सर्वोऽपि महेश्वरः ॥
व्याप्ता पञ्चदशार्णैः सा विद्याभूतगुणात्मिका ।
पञ्चभिश्चतथाषड्भिश्चतुर्भिरपिचाक्षरैः ॥
स्वरव्यञ्जनभेदेन सप्तत्रिंशत्प्रभेदिनी ।
सप्तत्रिंशत्प्रभेदेन षट्त्रिंशत्तत्वरूपिणी ॥
तत्वातीतस्वभावाच विद्यैषा भाव्यते सदा ॥" इति
चतुःशतीवचनम् ॥

॥ १८ ॥

या सान्तरोहसुशरीरवती महेशी
सैव त्रिभावनिहिता च परापरेशी ॥
पश्यन्तिकादिपुटकत्रयमातृकात्मा
श्रीचक्रतां भगवती त्रिपुटाप्रयाति ॥१६॥

अन्वयः—या सान्तरोहसुशरीरवती महेशी सा परापरेशी एव त्रिभावनिहिता (अस्ति) ॥ पश्यन्तिकादिपुटकत्रयमातृकात्मा भगवती त्रिपुटा च श्रीचक्रतां प्रयाति ॥

व्याख्या—अन्तरः अन्तस्करणं तस्मिन् ऊहः वितर्कः तेन सह वर्त्तमानम् तदेव सु सुष्ठु शरीरं देहं यस्याः सा ॥ परस्य अपरस्य ईश्वरी परापरेशी चित्कलात्मिका महात्रिपुरसुन्दरी ॥ त्रिभावेन पूर्व्वोक्तत्रिप्रकारेण निहिता संज्ञायमाना ॥ पश्यन्तिका एव पश्यन्ती आदिशब्देन मध्यमा वैखरी च एताः एव पुटकत्रयरूपाः मातृकाः आत्मा यस्याः सा ॥ त्रिभावेन संपुटा संपुटीकृता इति त्रिपुटा महात्रिपुरसुन्दरी ॥ श्रीचक्रतां श्रीयन्त्रतां ॥ प्रयाति प्राप्नोति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रियाच ॥" इति
"यतोवाचो निवर्त्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ॥" इति च

श्रुतिवचनम् ॥

"स्वरूपज्योतिरेवान्तः परावागनपायिनी ।
यस्यां दृष्टस्वरूपायामधिकारोनिवर्त्तते ॥" इति

वडवानलतन्त्रवचनम् ॥

"पराभूजन्मपश्यन्ती वल्ली गुच्छसमुद्भवा ।
मध्यमा सौरभा वैखर्य्यक्षमाला जयत्यसौ ॥" इति

शुभगोदयवासनावचनम् ॥

॥ १६ ॥

तस्माद्वदन्ति विबुधाः परदेवतुल्या-
श्चक्रोत्तमत्रिपुटयोर्नकदापि भेदः ॥

सूक्ष्माकृतिस्त्रिभुवने त्वनयोः परैव
संस्थूलयोस्तु परयोर्न हि भेदलेशः ॥२०॥

अन्वयः—"तस्मात् [कारणात्] ॥ चक्रोत्तमत्रिपुटयोः भेदः कदापि न (वर्त्तते ॥ अनयोः तु सूक्ष्माकृतिः परा एव ॥ परयोः संस्थूलयोः तु भेदलेशः न हि (विद्यते) ॥" इति विबुधाः वदन्ति ॥

व्याख्या—चक्रोत्तमं श्रीचक्रं ॥ त्रिपुटा महात्रिपुरसुन्दरी तयोः ॥ अनयोः श्रीचक्रत्रिपुटयोः ॥ परयोः श्रीचक्रस्यसूक्ष्माकृतिरूपा परा च त्रिपुटायाः सूक्ष्माकृतिरूपा परा च तयोः ॥ संस्थूलयोः श्रीचक्रस्यस्थूलाकारश्च त्रिपुटायास्थूलाकारश्च तयोः ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"एका सा आसीत् प्रथमं न वाऽऽसीत् ॥" इति ॥

"सर्वं खल्विदं ब्रह्म ॥" इति ॥ सर्वं तं परादाद्योऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेद ॥"
इति च श्रुतिवचनम् ॥

"तच्छक्तिपञ्चकं सृष्ट्वा लयेनाग्निचतुष्टयम् ।
पञ्चशक्तिचतुर्वह्नि संयोगाच्चक्रसंभवः ॥" इति
चतुःशतिवचनम् ॥

"स्थूलसूक्ष्मविभेदेन त्रैलोक्योत्पत्ति मातृका ॥" इति
गौरीकञ्चुकीतन्त्रवचनम् ॥

॥ २० ॥

श्रीबैन्दवं परममध्यगमादिचक्र-
मुच्छूनतां व्रजति जातु यदा पराख्यम् ॥

कोणत्रयाकृतिमयेन तदा तदेव
स्पष्टं सदा परिणतं भवतीह दिव्यम् ॥२१॥

अन्वयः—(यदा) पराख्यं परममध्यगं श्रीबैन्दवं आदिचक्रं एव उच्छूनतां (व्रजति) ॥ तदा तदेव (बिन्दुतत्त्वं) कोणत्रयाकृतिमयेन इह सदा स्पष्टं दिव्यं परिणतं भवति ॥

व्याख्या—पराख्यं पूर्वोक्तपरारूपं ॥ परममध्यगं श्रीचक्रस्यनवयोन्यात्मकस्य मध्ये भवं ॥ श्रीबैन्दवं प्रकाशविमर्शमयबिन्दुरूपं ॥ उच्छूनं संजातविकाशं ॥ कोणत्रयाकृतिमयेन त्रिकोणरूपेण अनुत्तरानन्देच्छाशृङ्गाटरूपेण ॥ परिणतं त्रिकोणाकारं ॥ श्रीचक्रस्य रहस्यमतं त्रिधावर्त्तते ॥ हयग्रीवमतं, आनन्दभैरवमतं दक्षिणामूर्त्तिमतञ्च ॥ प्रथममतद्वये सर्वानन्दमयबैन्दवचक्रादारभ्यत्रैलोक्यमोहनचतुरस्रचक्रपर्यन्तं नवचक्राणि विद्यन्ते ॥ किन्तु दक्षिणामूर्त्तिमते एवं दशचक्राणि विद्यन्ते ॥ तत्र त्रैवर्गसाधनकरवृत्तत्रयचक्रमपि विद्यते ॥ तस्मात्कारणात् श्रीचक्रोत्पत्तेः आवरणदेवतोत्पत्तेश्च मतान्तरेण किञ्चित् किञ्चिद्भेदलेशो दृश्यते ॥ अत्राहं दक्षिणामूर्त्तिमतेन व्याख्यामि ॥

अभिप्रायः—बिन्दोरुच्छूनात् त्रिकोणं भवति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"अनुत्तरानन्दचितिरिच्छाशक्तौ नियोजिता ।
त्रिकोणमितितत्प्राहुर्विसर्गामोदसुन्दरम् ।
मेयमातृप्रमामानप्रसरैः सङ्कुचत्प्रभम् ।

शृङ्गाटरूपमापन्नमिच्छाज्ञानक्रियात्मकम् ॥" इति

चतुःशतीवचनम् ॥

॥ २१ ॥

एतत्त्रिकोणमयचक्रमपि त्रिबीज-
रूपं सहत्रितयशक्तिनिदानभूतम् ॥
वामादिपञ्चपरशक्तिगणाश्च तस्मात्
तन्वन्ति चक्रविभवास्तदनुत्तरांशाः ॥२२॥

अन्वयः—एतत् त्रिकोणमयचक्रं अपि त्रिबीजरूपं सहत्रितयशक्तिनिदानभूतम् (अस्ति) ॥ तत् वामादिपञ्चपरशक्तिगणाः च अनुत्तरांशाः चक्रविभवाः तस्मात् तन्वन्ति ॥

व्याख्या—त्रिकोणमयचक्रं त्रिकोणम् ॥ त्रिबीजानि त्रिखण्डात्मकवाग्भवकामराजशक्तिबीजानि तेषां रूपं यस्य तत् ॥ हकारेण सह वर्तमानाः सहाः हकारांशाः ता एव त्रितयशक्तयः पश्यन्तीमध्यमावैखरीशक्तयः तेषां निदानभूतं उत्पत्तिकारणभूतं ॥ तत् तेन हेतुना ॥ वामादिपञ्चपरशक्तिगणाः वामाज्येष्ठारौद्र्यम्बिकापराशक्तयः ॥ अनुत्तरांशाः अकारांशाः ॥ चक्रविभवाः श्रीयन्त्रस्यनवयोनिचक्राङ्गभागाः ॥ तस्मात् त्रिकोणमयचक्रात् । तन्वन्ति विस्तारयन्ति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"इच्छाशक्तिस्तदा सेयं पश्यन्तीवपुषा स्थिता ।
ज्ञानशक्तिस्तथाज्येष्ठा मध्यमावागुदीरिता ॥

ऋजुरेखामयी विश्वस्थितौ प्रथितविग्रहा।
तत्संहृतिदशायान्तु बैन्दवं रूपमास्थिता॥
प्रत्यावृत्तिक्रमेणैव शृङ्गाटवपुरुज्वला।
क्रियाशक्तिस्तु रौद्रीयं वैखरी विश्वविग्रहा॥" इति
"बीजत्रितय युक्तस्य सकलस्य मनोः पुनः।
एतानि वाच्यरूपाणि कुलकौलमयानि तु॥ इति च

वामकेश्वरतन्त्रवचनम्॥

"तिस्रः पुरस्त्रिपथा विश्वचर्षिणी।
अत्राकथा अक्षराः सन्निविष्ठाः अजरा महत्तरा महिमा देवतानाम्"

इति श्रुतिवचनम्॥

॥ २२ ॥

इच्छादिकाः परतराश्च तुरीयशान्ता
सर्वा हि सोत्तरमुखाः सहसैव भान्ति॥
वामाद्यनुत्तरमुखाकृतिपञ्चकास्ताः
प्राप्ताः सुशक्तिनवकैर्नवयोनयस्तैः॥२३॥

अन्वयः—परतराः सर्व्वाः इच्छादिकाः च तुरीयशान्ताः हि सोत्तर-मुखाः ताः वामाद्यनुत्तरमुखाकृतिपञ्चकाः सहसा एव भान्ति॥ तैः सुशक्तिनवकैः नवयोनयः प्राप्ताः॥

व्याख्या—सर्व्वाः इच्छादिकाः इच्छाज्ञानक्रियाशक्तयः॥ तुरीयशान्ताः चतुर्थीशान्ताः॥ उत्तरमुखैः सह वर्त्तमानाः याः ताः सोत्तरमुखाः॥

वामा आदि यासां ताः वामादयः वामाज्येष्ठारौद्र्यम्बिकापराः ताः एव अनुत्तरमुखाः अधोवक्त्राः ताः एव आकृतयः आकाराः यासां ताः एव पञ्चकाः पञ्चशक्तयः ।। नवयोनयश्च श्रीयन्त्रस्य ।। प्राप्ताः प्राप्नुवन्ति ।। "गत्यर्थाकर्म्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतीभ्यश्चेति कर्त्तरिवर्त्तमानेक्तः ।।"

अभिप्रायः—इच्छाज्ञानक्रियाशान्ताः एताश्चतुःशक्तयः उत्तरावयवाः श्रीचक्रस्योर्द्ध्वमुखत्रिकोणचतुष्टयरूपाः ।। वामाज्येष्ठारौद्र्यम्बिकापराः एताः पञ्चशक्तयोऽनुत्तरावयवाः श्रीचक्रस्याधोमुखत्रिकोणपञ्चरूपाः ।। तस्मात् कारणात् एताः नवशक्तयः एव श्रीचक्रस्य नवत्रिकोणाकारेण परिणताः ।।

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"इच्छाज्ञानक्रियाशान्ता उत्तरांशाव्यवस्थिताः ।
वामाज्येष्ठा च सा रौद्री चाम्बिका पञ्चमी परा ।।
स्थिताश्चानुत्तरांशास्ताः योन्याकारैः सदोज्वलैः ।
यैर्निर्मितन्तु संसारात्मकं श्रीचक्रमुत्तमम् ।।" इति
वडवानलतन्त्रवचनम् ।।

।। २३ ।।

संसूक्ष्मदेहसहिता नवनादलीनाः
संस्थूलदेहविभवा नववर्गयुक्ताः ।।
श्रीमध्यमाकृतिमयाः नवचक्रभिन्नाः
पूर्वोक्तशक्तिनवकाः हि नवात्मभूताः ।।२४।।

अन्वयः—पूर्वोक्तशक्तिनवकाः हि संसूक्ष्मदेहसहिताः (सत्यः) नवनाद-लीनाः संस्थूलदेहविभवाः (सत्यः) नववर्गयुक्ताः श्रीमध्यमाकृतिमयाः (सत्यः) नवचक्रभिन्नाः (भूत्वा) नवात्मभूताः (भवन्ति) ॥

व्याख्या—नवनादलीनाः चिञ्चिण्यादिनवनादमयाः ॥ नववर्गयुक्ताः अकचटतपयशलेतिभूतलिप्यादिनववर्गात्मिकाः ॥ नवचक्रभिन्नाः श्रीचक्र-स्यनवत्रिकोणचक्रभिन्नरूपाः ॥ पुर्वोक्तशक्तिनवकाः इच्छाज्ञानक्रियाशान्ता-वामाज्येष्ठारौद्र्यम्बिकापराः ॥ नवात्मभूताः पृथक्पृथक्प्रकारेण नूतन-रूपं धृताः ॥

अभिप्रायः—नवशक्तयः पूर्वोक्तप्रकारेणोत्तरानुत्तरमुखैस्त्रिकोणाकारैर्न-वचक्रभिन्नाः भवन्ति ॥ तास्तु मध्यमाकाराज्ञेयाः ॥ तासां स्थूलाकारा भूतलिपिक्रमाक्षरात्मिकाः सूक्ष्माकारास्तु तासां नवनादमयाः ॥ यथा मित्र-वरुणसदनात् वायुनिरोधेन स्वाधिष्ठानादिकमलभेदपुरःसरंद्वादशार्णा-रविन्दासनस्थंपरमशिवाङ्कमुपसर्पन्ती महामातृकाकुण्डलिनी बहुविधना-दात्मिकायाऽनुभूयते ॥ सा समाधिसमधिगतसर्वैश्वर्यैर्महामाहेश्वरैः स्वात्म-त्वेन मन्यते ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"यदा हंसो नादलीनो भवति तदा तूर्यातीतमुन्मननमजपोपसंहारमि-त्यभिधीयते ॥" इति

"नादो दशविधोजायते चिणीति प्रथमः चिञ्चिणीति द्वितीयः घण्टानाद-स्तृतीयः शङ्खनादश्चतुर्थः पञ्चमस्तन्त्रीनादः षष्टस्तालनादः सप्तमो वेणुनादः अष्टमो भेरीनादः नवमो मृदङ्गनादः दशमो मेघनादः ॥ नवमं परित्यज्य दशमेवाभ्यसेत् ॥ तस्मिन् मनो विलीयते ॥" इति च श्रुतिवचनम् ॥

"या सा तु मातृकालोके परतेजः समन्विता ।
तया व्याप्तमिदं सर्वमाब्रह्मभुवनात्मकम् ॥
तत्रस्थश्चयथानादो व्यापितश्च सुरार्चिते ।
अवर्णस्थो यथा वर्णस्थितः सर्वगतः प्रिये ॥
तथाहं कथयिष्यामि निर्णयार्थं स्फुटं तव ।
या सा शक्तिः परा सूक्ष्मा निराकारेति कीर्त्तिता ॥
हृद्बिन्दुं वेष्टयित्वा तु सुषुप्ता भुजगाकृतिः ।
तत्र सुप्तो महायोगी न किञ्चिन्मन्यते यमी ॥
चन्द्रार्कानलनक्षत्रैर्भुवनानिचतुर्दश ।
व्याप्तोदरा तु सादेवी विषवत्मूढतांगता ॥
प्रबुद्धा सा निनादेन परेण ज्ञानरूपिणी ।
मथिता चोदरस्थेन वन्धनादपि वह्निना ॥
तावद्वै भ्रमयोगेन मन्थनं शक्तिविग्रहे ।
भेदात्तु प्रथमोत्पन्नात् बिन्दुर्नादत्वमीयते ॥
समुत्थिता यथा तेन कालसूक्ष्मा तु कुण्डली ।
चतुष्कलमयो बिन्दुः शक्तेश्चोत्तरगः प्रभुः ॥
मध्यमन्मथयोगेन ऋजुत्वं जायते प्रिये ।
ज्येष्ठाशक्तिः स्मृता सा तु बिन्दुद्वयसुमध्यमा ॥
बिन्दुनादत्वमायाता वैखर्य्याऽमृतकुण्डली ।
लाकिनीनाम सा ज्ञेया उभौ बिन्दू यथा गतौ ॥
त्रिपदा सा समाख्याता रौद्रीनाम्ना तु गीयते ।
रोधिनी सा समुद्दिष्टा मोक्षमार्गनिरोधनात् ॥

शशाङ्कशकलाकारा अम्बिका चार्द्ध चन्द्रिका।
एकैवेत्थं परा शक्तिः त्रिधा सा तु प्रजायते॥
आभ्यो युक्ता विविक्ताभ्यः सञ्जातो नववर्गकः।
नवधा च स्मृता सा तु नववर्गोपलक्षिता: ॥" इति

तन्त्रसद्भाववचनम् ॥

॥ २४ ॥

एवं पुरोक्तपरकामकलात्मिका च
श्रीबैन्दवत्रितयतत्वजवर्णलीना ॥
माता गुणत्रितययुक्तपरात्मिका च
सेयं सुसिद्धिद हुतास्त्रकतां प्रयाति ॥२५॥

अन्वयः—एवं पुरोक्तपरकामकलात्मिकाच श्रीबैन्दवत्रितयतत्वजवर्ण-लीना गुणत्रितययुक्तपरात्मिका च सा इयं माता सुसिद्धिदहुतास्त्रकतां प्रयाति॥

व्याख्या—श्रीबैन्दवत्रितयतत्वं (शुक्लारुणमिश्रतत्वं) ॥ तस्माज्जातवर्णाः (अक्षराणि) तेषां लीनाः ॥ श्रीबैन्दवत्रितयतत्वजवर्णलीनाः अहङ्कारात्मा ॥ "अ-हङ्कारतत्वनिलयोद्भवबिन्दुयुग्मम् ॥" इति पूर्वोक्तम्॥ गुणत्रितयम् इच्छाज्ञानक्रियाशक्तिमयसत्वरजस्तमोगुणत्रितयम् तेन युक्ता सहिता परा-त्मिका ईश्वरी॥ माता सर्वजगन्निर्मात्र्येका॥ सुसिद्धिदहुतास्त्रकतां अनुत्तरानन्देच्छासंघट्टात्त्रिकोणतां सर्वसिद्धिप्रदत्रिकोणचक्रताम्॥

अभिप्रायः—कामकलायामादिहान्तवर्णैः सह त्रिगुणात्मिकायां भूतायां सत्यां श्रीचक्रस्य सर्वसिद्धिप्रदत्रिकोणचक्रं भवति॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"बिन्दुत्रयात्मकं स्वात्मशृङ्गाटं विद्धि सुन्दरम् ।
मिश्रं शुक्लञ्च रक्तञ्च पुराणं प्रणवात्मकम् ॥
रेखात्रयावगन्तव्यं संविन्मात्रं शिवात्मकम् ।
रक्तमस्यनिराधारमवशिष्टं ततः प्रियम् ॥
तयोर्मिश्रं तु संयोगे निर्व्वाणं निर्मलं पदम् ॥" इति
रहस्याम्नायवचनम् ॥

"आत्मा वा इदमेक एवाग्र आसीत् ॥" इति श्रुतिवचनम् ॥

॥ २५ ॥

सूक्ष्माङ्गमेव किल कारणमम्बिकायाः
स्थूलाकृतिर्भवति कर्म्म च चित्कलायाः ॥
संस्थूलसूक्ष्मवपुषोर्न हि भेदलेशः
तस्माच्च हेतुपरहेतुमतं प्रदिष्टम् ॥२६॥

अन्वयः—अम्बिकायाः चित्कलायाः किल सूक्ष्माङ्गं एव कारणं (भवति) (तस्याः) स्थूलाकृतिः च कर्म्म भवति ॥ संस्थूलसूक्ष्मवपुषोः भेदलेशः न हि (वर्त्तते) ॥ तस्मात् (कारणात्) च हेतुपरहेतुमतं प्रदिष्टम् (अस्ति) ॥

व्याख्या—सूक्ष्माङ्गं सूक्ष्माकारं ॥ कारणं बीजं प्रथमोद्भूतत्वात् ॥ स्थूलाकृतिः स्थूलाकारं ॥ कर्म्म कार्य्यं तज्जन्यत्वात् ॥ तस्मात् कारणात्

कार्य्यकारणभावेन इयं सूक्ष्मा सैव स्थूला एव ॥ हेतुपरहेतुमतं भेदाभेदरूपं जन्यजनकरूपवत् ॥ प्रदिष्टम् मृद्घटवत् ॥

अभिप्राय:—वाचारम्भणमात्रत्वात् एकमेव वस्तु उभयविधं भवति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"यथा सौम्यैकेन मृत्पिण्डेन सर्वं मृण्मयं विज्ञातं स्यात् वाचारम्भणं विकारोनामधेयं मृत्तिकेत्येव सत्यम् ॥" इति श्रुतिवचनम् ॥

॥ २६ ॥

तस्मात् परं शषसयुक्तपवर्गवर्ण-
संमेलनात् भवति रोगहराष्टकोणम् ॥
अष्टारबिन्दुहुतकोणकबिम्बकेन
रम्यं तटाख्यचकजैर्दशकोणयुग्मम् ॥२७॥

अन्वयः—तस्मात् परं शषसयुक्तपवर्गवर्णसंमेलनात् रोगहराष्टकोणं भवति ॥ अष्टारबिन्दुहुतकोणबिम्बकेन तटाख्यचकजैः दशकोणयुग्मं (भवति) ॥

व्याख्या—शषसयुक्तपवर्गवर्णाः शषसपफवभमा इत्यष्टवर्णाः तेषां संमेलनम् एकीभूतम् तस्मात् ॥ रोगहराष्टकोणं सर्वरोगहरचक्रं ॥ अष्टारं सर्वरोगहरचक्रं बिन्दुः सर्वानन्दमयचक्रं हुतकोणकं सर्वसिद्धिप्रद-चक्रम् तेषां बिम्बकं प्रतिबिम्बं ॥ तटाख्यचकजैः तवर्गटवर्गचवर्गकवर्गा-क्षरैः ॥ दशकोणयुग्मं सर्वरक्षाकरान्तर्दशारसर्वार्थसाधकवहिर्दशारचक्रे ॥

अभिप्राय:—शषसपफत्रभमात्मकाष्टकोणं मध्यत्रिकोणस्य विकासो भवति ॥ मध्यत्रिकोणं अष्टारस्याष्टत्रिकोणानि च बिन्दुश्चैवं दशभाग-प्रतिबिम्बेन द्विधाभूत्वा तथदधनटठडढणात्मकसर्वरक्षाकरान्तर्दशारचक्रम् चछजझञकखगघङात्मकसर्वार्थशाधकबहिर्दशारचक्रं भवत: ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"नवत्रिकोणस्फुरितप्रभारूपदशारकम् ॥" इति
तन्त्रसद्भाववचनम् ॥

"शषसपवर्गमयं सद्वसुकोणं मध्यकोणविस्तार: ।
तच्छायाद्वितयमिदं दशारचक्रद्वयात्मना विततम् ॥
तटचकवर्गचतुष्टयविलसनविस्पष्टकोणविस्तारम् ॥" इति
कामकलाविलाशवचनम् ॥

॥ २७ ॥

पूर्वोक्तचक्रकचतुष्कजभा:समेत-
सर्वार्थसाधकदशारकबिम्बकेन ॥
आदिस्वरै: सकृदमोरहितैश्च सर्व
सौभाग्यदं शुभचतुर्दशकोणकञ्च ॥२८॥

अन्वय :— पूर्वोक्तचक्रकचतुष्कजभा:समेतसर्वार्थसाधकदशारकबिम्ब-केन अमोरहितै: आदिस्वरै: च सौभाग्यदं शुभचतुर्दशकोणकं च सकृत् (भवति) ॥

व्याख्या—पूर्वोक्तचक्रकचतुष्कं सर्वानन्दमयचक्रसर्वसिद्धिप्रदचक्रसर्वरोग-हरचक्रसर्वरक्षाकरचक्राणि तेषां भाः प्रभा तयासमेतम् संयुक्तम् सर्वार्थसाधक-दशारकं वहिर्दशारचक्रं तस्य बिम्बकं प्रतिबिम्बं तेन ॥ अं च अः च ताभ्यांरहिताः तैः ॥ अ आदियेषां ते तदेव स्वराः स्वरवर्णाः तैः ॥ सौभाग्यदं शुभचतुर्दशकोणकं सर्वसौभाग्यदायकचतुर्दशारचक्रम् ॥

अभिप्रायः—सर्वानन्दमयचक्रं च सर्वसिद्धिप्रदचक्रं च सर्वरोगहरचक्रं च सर्वरक्षाकरचक्रं च सर्वार्थसाधकचक्रस्य दशत्रिकोणानि च एवं चतुर्दशभागप्रतिबिम्बेन अआइईउऊऋॠऌॡएऐओऔ इति चतुर्दशस्वरैः सह सर्वसौभाग्यदायकचतुर्दशारचक्रं भवति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"चतुश्चक्रप्रभारूपसंयुक्तपरिणामतः ॥" इति

कामकलाविलाशवचनम्

"बिन्दुत्रिकोणवसुकोणदशारकैश्च सर्व्वार्थकोणजनितं मनुकोणचक्रम् ॥"

इति विमलातन्त्रवचनम् ॥

॥ २८ ॥

काद्यष्टवर्गनिकरैः विकृतिस्वरूपैः

संक्षोभणाष्टदलचक्रमथो परायाः ॥

तस्य द्विधाकृतिमयप्रतिबिम्बकेना-

शापूर्तिषोडशदलं स्वरवर्णयुक्तम् ॥२९॥

अन्वयः—विकृतिस्वरूपैः काद्यष्टवर्गनिकरैः परायाः अथो संक्षोभनाष्टदलचक्रं (भवति)॥ तस्य द्विधाकृतिमयप्रतिबिम्बकेन स्वरवर्णयुक्तं आशापूर्तिषोडशदलम् (भवति)॥

व्याख्या—काद्यष्टवर्गनिकरैः कचटतपयशलवर्गाक्षरैः ॥ तस्य सर्वसंक्षोभणाष्टदलचक्रस्य ॥ द्विधा आकृतिः आकारः तन्मयं प्रतिबिम्बकं छाया तेन ॥ आशापूर्तिषोडशदलं सर्वाशापरिपूरकषोडशदलचक्रम् ॥

अभिप्रायः—विकृतिभूतकाद्यवर्गैरष्टदलचक्रं, तस्य प्रकाशविमर्शाभ्यां सह जनित छायया स्वरवर्णैश्च युक्तम् शोडशदलचक्रं भवतः ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"कादिभिरष्टभिरुपचितमष्टदलाब्जश्चवैखरी वर्गैः ।
स्वरगणसमुदितमेतद्द्व्यष्टदलाम्भोरुहश्च सञ्चिन्त्यम् ॥ इति
कामकलाविलाशवचनम् ॥

॥ २९ ॥

त्रैवर्ग्गसाधनकरं परमं त्रिवृत्तम्
त्रैलोक्यमोहनकरञ्च सुभूमिचक्रम् ॥
बिन्दुत्रयाक्षरकलाप्रतिबिम्बकेन
श्रीमच्छ्रिया भवति यन्त्रमहाधिराजः ॥३०॥

अन्वयः—त्रैवर्गसाधनकरं परमं त्रिवृत्तं त्रैलोक्यमोहनकरं सुभूमि-

चक्रं च बिन्दुत्रयाक्षरकलाप्रतिबिम्बकेन (भवतः) ॥ (एवं) श्रियाः श्रीमान् यन्त्रमहाधिराजः भवति ॥

व्याख्या—त्रिवृत्तं वृत्तत्रयचक्रं ॥ सुभूमिचक्रं भूपुरचक्रम् ॥ बिन्दुत्रयाक्षरकलाः अहङ्कारान्तर्गतसमस्तवर्णकलाः तेषां प्रतिबिम्बकं छाया तेन ॥ श्रियाः श्रीमान् यन्त्रमहाधिराजः श्रीयन्त्रराजः ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"बिन्दुत्रयमयं तेजस्त्रिविकारं त्रिवृत्तकम् ॥
त्रैवर्ग्गसाधनंचक्रं पशूनां बुद्धिनाशनम् ॥" इति

वडवानलतन्त्रवचनम् ॥

"अहङ्कारान्तरःसंस्थवर्णरूपं भूपुरत्रयम् ॥
त्रिखण्डम् मातृकाचक्रं सोमसूर्य्यानलात्मकम् ॥" इति

तन्त्रान्तरवचनम्

॥ ३० ॥

सेयम् यदा भवति कामकलात्मिका श्रीः
श्रीचक्रतां परिगता परमात्मविद्या ॥
तद्देहजावयवकाः सकलास्तदा च
श्रीचक्रगावरणशक्तिमयस्वरूपाः ॥३१॥

अन्वयः—यदा सा इयं कामकलात्मिका परमात्मविद्या श्रीः श्रीचक्रतां परिगता भवति। तदा सकलाः तद्देहजावयवकाः श्रीचक्रगावरणशक्तिमयात्म-रूपाः (भवन्ति) ॥

व्याख्या—श्रीचक्रतां परिगता श्रीचक्ररूपेण स्थिता ॥ तस्याः श्रियाः देहं शरीरं तस्मात् जाताः अवयवकाः अङ्गप्रत्यङ्गानि ॥ श्रीचक्रे गताः याः ताः श्रीचक्रगाः ता एव आवरणशक्तयः तन्मयानि आत्मरूपाणि यासां ताः ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"एवं रूपं परंतेजः श्रीचक्रवपुषास्थितम् ॥
तदीयशक्तिनिकरस्फुरदूर्मिससावृतम् ॥" इति

तन्त्रसद्भाववचनम्

॥ ३१ ॥

सा श्रीः स्वयं भगवती मणिपीठमाता
कामेश्वरेण सह बैन्दवतां प्रयाति ॥
अग्न्यस्त्रतामतिरहस्ययुवत्यभिख्यै-
रग्नीन्दुसूर्यमयभास्त्रितयानि यान्ति ॥३२॥

अन्वयः—सा मणिपीठमाता श्रीः स्वयं कामेश्वरेण सह बैन्दवतां प्रयाति ॥ अग्नीन्दुसूर्यमयभाः त्रितयानि च अतिरहस्ययुवत्यभिख्यैः अग्न्यस्त्रतां यान्ति ॥

व्याख्या—मणिपीठं मणिद्वीपाख्यदेवीलोकं तस्य माता नायिका ॥ बैन्दवतां बैन्दवचक्रतां ॥ अग्न्यस्रतां त्रिकोणचक्रतां ॥ अतिरहस्य-युवत्यभिख्यैः कामेश्वर्याद्यतिरहस्ययुवतिस्वरूपैः ॥ अग्नीन्दुसूर्य्यमयभाः बहिचन्द्रार्कमयकान्त्यः तासां त्रितयं तानि ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"कलाविद्या पराशक्तेः श्रीचक्राकाररूपिणी ।
तन्मध्ये बैन्दवस्थानं तत्रास्ते परमेश्वरी ॥
सदाशिवेन संपृक्ता सर्वतत्त्वादिगा सति ।
चक्रं त्रिपुरसुन्दर्याः ब्रह्माण्डाकारमीश्वरि ॥" इति

भैरवयामलवचनम् ॥

"कामेश्वरी तथा वज्रेश्वरी च भगमालिनी ।
अग्निसूर्येन्दु भावेन देव्या धामत्रयोद्भवाः ॥" इति

वृहद्वडवानलतन्त्रवचनम् ॥

"अतिपूर्वरहस्यास्तु मध्यस्थाः स्थूलविग्रहाः॥" इति

तन्त्रराजवचनम् ॥

॥ ३२ ॥

अष्टारतां किल महावसुसूक्ष्मदेहा-
देव्याः परापररहस्ययुवत्यभिख्यैः ॥
ज्ञानेन्द्रियाणिच निगर्भपरात्मरूपै-
रन्तर्दशारमयचक्रकतां प्रयान्ति ॥३३॥

व्याख्या—देव्याः महावसुसूक्ष्मदेहाः परापररहस्ययुवत्यभिख्यैः अष्टारतां किल (प्रयान्ति) ॥ ज्ञानेन्द्रियाणि च निगर्भयरात्मरूपैः अन्तर्दशारमयचक्रकतां प्रयान्ति ॥

व्याख्या—महावसुसूक्ष्मदेहाः अष्टसूक्ष्मदेहाः ॥ यथा— "चितिश्चित्तञ्चचैतन्यं चेतनेन्द्रियकर्म्म च ॥ जीवः कलाशरीरश्च सूक्ष्मं पुर्यष्टकं भवेत् ॥" इति ॥ देव्याः श्रियाः ॥ परापररहस्ययुवत्यभिख्यैः वशिन्यादिपरापररहस्ययुवतिस्वरूपैः ॥ अष्टारतां अष्टकोणचक्रतां ॥ ज्ञानेन्द्रियाणि त्वक्चक्षुश्रोत्ररसनाघ्राणानि ॥ निगर्भ परात्मरूपैः सर्वज्ञादिनिगर्भयुवतिस्वरूपैः ॥ अन्तर्दशारमयचक्रकतां अन्तर्दशारचक्रतां ॥

अभिप्रायः—श्रियाः सूक्ष्मदेहाः परापरयुवतिस्वरूपैरष्टारतां ज्ञानेन्द्रियाणि च हेतुपरहेतुमतेन द्विधाभूत्वा निगर्भयुवतिरूपैरन्तर्दशारचक्रतां प्रयान्ति ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"वसिन्यादिस्वरूपाश्च देव्याः सूक्ष्माष्टदेहकाः
सर्वज्ञकादिदशका ज्ञानेन्द्रियस्वरूपकाः ॥" इति

वृहद्वडवानलतन्त्रवचनम् ॥

"संप्रदायास्तदन्तस्थाः कुलकौलनिगर्भिकाः ॥
रहस्याः स्युस्तदन्ताश्च परापररहस्यकाः ॥" इति

तन्त्रराजवचनम् ॥

॥ ३३ ॥

कर्म्मेन्द्रियाणि कुलकौलयुवत्यभिख्यैः
सम्यक् प्रयान्ति सुवहिर्दशकोणताश्च ॥

मन्वश्रतां भगवतीकरणादयस्ते
श्रीसंप्रदायरमणीतनुभिः प्रयान्ति ॥३४॥

अन्वय:—कर्म्मेन्द्रियाणि च कुलकौलयुवत्यभिख्यैः सुवहिर्दशकोणतां सम्यक् प्रयान्ति ॥ ते भगवतीकरणादयः श्रीसंप्रदायरमणीतनुभिः मन्वश्रतां प्रयान्ति ॥

व्याख्या—कर्म्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिपादपायूपस्थाः हेतुपरहेतुमतेन द्विधाभूत्वा कुलकौलयुवत्यभिख्यैः सर्वसिद्धिप्रदादिकुलकौलयोगिनीस्वरूपैः सुवहिर्दशकोणतां प्रयान्ति ॥ भगवत्याः श्रियाः करणादयः अन्तस्करणानि ॥ श्रीसंप्रदायरमणीतनुभिः सर्वसंक्षोभिण्यादिसंप्रदाययोगिनीस्वरूपैः ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"मनोवुद्धिचित्ताहङ्कारेति प्रधानान्तस्करणानि ॥ चेतनाचैतन्योच्छ्वासनिःस्वासेच्छाज्ञानक्रियापरालयशून्येति दशोपान्तस्करणानि ॥" इति श्रुतिवचनम् ॥

"कर्म्मेन्द्रियस्वरूपाश्च सर्वसिद्धिप्रदादिकाः ।
संक्षोभिण्यादिरूपाणि देव्यन्तस्करणानि च ॥" इति
बृहद्वडवानलतन्त्रवचणम् ॥

॥ ३४ ॥

अव्यक्तकं महदहङ्कृतितत्वयुग्मम्
तन्मात्रकानि सकलानि पराख्यदेव्याः ॥
गच्छन्ति वै वसुदलाभिदचक्रताञ्च
संशुद्धगुप्ततरयोगिनिकास्वरूपैः ॥३५॥

अन्वयः—पराख्यदेव्याः अव्यक्तकं महदहङ्कृतितत्वयुग्मम् सकलानि-तन्मात्रकानि च वसुदलाख्यसुचक्रतां संशुद्धगुप्ततरयोगिनिकास्वरूपैः वै गच्छन्ति ॥

व्याख्या—पराख्यदेव्याः श्रियाः ॥ अव्यक्तकं अव्यक्ततत्वं महदहङ्कृतितत्वयुग्मम् महत्तत्वं अहङ्कारतत्वञ्च ॥ सकलानि तन्मात्रकानि शब्दस्पर्शरूपरसगन्धेति पञ्चतन्मात्राः ॥ वसुदलाख्यसुचक्रतां अष्टदलचक्रतां ॥ संशुद्धगुप्ततरयोगिनीकास्वरूपैः अनङ्गकुशुमादिगुप्ततरयोगिनी स्वरूपैः ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"अनङ्गकुशुमाद्यास्तन्मात्रातत्वत्रयोद्भवाः ॥" इति

बृहद्बडवानलतन्त्रवचनम् ॥

"प्रकटा वाह्यगा गुप्तास्ततो गुप्ततरास्तदा ॥" इति

तन्त्रराजवचनम् ॥

॥ ३५ ॥

देव्या वहिर्गतमनश्च दशेन्द्रियाणि
पृथ्व्यादिपञ्चकमहोपनिषत्पदानि ॥
भूयः समस्तपरगुप्तयुवत्यभिख्यैः
श्रीषोडशारमयचक्रकतां प्रयान्ति ॥३६॥

अन्वयः—भूयः देव्याः वहिर्गतमनः च दशेन्द्रियाणि पृथ्व्यादिपञ्चक-

महोपनिषत्पदानि समस्तपरगुप्तयुवत्यभिख्यैः श्रीषोडशारमयचक्रकतां प्रयान्ति ॥

व्याख्या—अन्तस्करणान्तर्गतान्तर्गतमनः एतद्बहिर्गतमनः ॥ पृथ्व्यादिपञ्चकमहोपनिषत्पदानि क्षित्यादिपञ्चमहाभूतानि ॥ समस्तपरगुप्तयुवत्यभिख्यैः कामाकर्षिण्यादिगुप्तयोगिनीस्वरूपैः ॥ श्रीषोडशारमयचक्रकतां षोडशदलचक्रतां ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"वहिर्गतमनः पञ्चमहाभूतेन्द्रियाणि च ॥
महात्रिपुरसुन्दर्याः कामाकर्षिणिकादिकाः ॥" इति
वृहद्वडवानलतन्त्रवचनम् ॥

॥ ३६ ॥

वृत्तत्रयप्रथितचक्रकतामवस्था-
देव्याश्च मातृरमणीतनुभिः प्रयान्ति ॥
संविन्मयाः सकलधातव आद्यवस्था-
भूचक्रतां प्रकटयोगिनिकास्वरूपैः ॥३७॥

अन्वयः—देव्याः अवस्थाः च मातृरमणीतनुभिः वृत्तत्रयप्रथितचक्रकतां प्रयान्ति ॥ संविन्मयाः सकलधातवः आद्यवस्थाः प्रकटयोगिनिकास्वरूपैः भूचक्रतां (प्रयान्ति) ॥

व्याख्या—अवस्थाः जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितूर्यतूर्यातीतावस्थाः बाल्यौवन-जरावस्थाः भोजनादिसकलावस्थाः ॥ मातृरमणीतनुभिः कालरात्र्यादि-मातृकायोगिनीस्वरूपैः ॥ वृत्तत्रयप्रथितचक्रकतां वृत्तत्रयचक्रतां ॥ आद्य-वस्थाः दशाङ्गयोगावस्थाः ॥ संविन्मया चिद्घननिष्ठाः ॥ सकलधातवः ओजरसासृग्मांसमेदोऽस्थिमज्जाशुक्राणि ॥ प्रकटयोगिनिकास्वरूपैः सर्व-संक्षोभिणीमुद्रादिब्राह्म्याद्यणिमासिद्ध्यादिप्रकटयोगिनीस्वरूपैः ॥ भूचक्रतां भूपुरतां ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"अष्टाङ्गपञ्चाङ्गदशाङ्गयोगं सर्वं परायाः परमाद्यवस्थाः ॥" इति
गौरीकञ्चुकीयतन्त्रवचनम् ॥

सर्वावस्थास्वरूपाश्च कालरात्र्यादिमातृकाः ॥
संविन्मयाश्चमुद्रास्युर्धातवोऽप्यष्टमातृकाः ॥
दशाङ्गयोगसंपन्नावस्थाः स्युर्दशसिद्धयः ॥" इति
बृहद्वडवानलतन्त्रवचनम् ॥

॥ ३७ ॥

आधारकानिदशकानि च दिव्यदेव्या-
श्चक्रात्मना परिणतानि भवन्ति शश्वत् ॥
तस्माच्च यन्त्रपरदेवतयोरभेदात्
देव्याः श्रियास्तनुरयं परयन्त्रराजः ॥३८॥

अन्वयः—दिव्यदेव्याः दशकानि आधारकानि शश्वत् चक्रात्मना-परिणतानि भवन्ति ॥ तस्मात् (कारणात्) च यन्त्रपरदेवतयोः अभेदात् अयं परयन्त्रराजः देव्याः श्रियाः तनुः (अस्ति) ॥

व्याख्या—दिव्यदेव्याः श्रियाः ॥ दशकानि आधाराणि मूलाधार-स्वाधिष्ठानमणिपूरकानाहतविशुद्धिललनाज्ञानादबिन्दुब्रह्मरन्ध्राः ॥ चक्रात्मना बिन्दुत्रिकोणाष्टकोणान्तर्दशारबहिर्दशारचतुर्दशाराष्टदलषोडशदलत्रिवृत्तभूपुरात्मना ॥ परयन्त्रराजः श्रीयन्त्रम् ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"आधारदशकं देव्याः दशचक्रैस्तुभिन्नितम् ॥" इति

बृहद्वडवानलतन्त्रवचनम् ॥

॥ ३८ ॥

शैवाख्यदर्शनमिदं परबैन्दवोत्थम्
श्रीशाक्तदर्शनमथो हुतकोणजातम् ॥
अष्टारकोत्थमपि वैष्णवदर्शनाख्यम्
सौराख्यदर्शनमथो सुदशारकोत्थम् ॥३९॥

वाह्यस्थकोणदशजन्म च वैदिकाख्यम्
सांख्यादिदर्शनमिदं मनुकोणकोत्थम् ॥
श्रीगाणपत्यमतमष्टदलाभिधानम्
श्रीबौद्धदर्शनमुशन्ति कलारभूतम् ॥४०॥

वृत्तत्रयादिह जितेन्द्रियदर्शनञ्च
चार्वाकदर्शनमथो क्षितिचक्रजातम् ॥

श्रीबैन्दवान्तरभवाः कुलकौलधर्म्मा
एवं भवन्ति सकलाः किल शास्त्रमार्गाः ॥४१॥

अन्वयः—इदं शैवाख्यदर्शनं परबैन्दवोत्थं (उशन्ति) ॥ अथो श्रीशाक्तदर्शनम् हुतकोणजातं (उशन्ति) ॥ वैष्णवदर्शनाख्यं अपि अष्टारकोत्थं (उशन्ति) अथो सौराख्यदर्शनम् सुदशारकोत्थं (उशन्ति) ॥ वैदिकाख्यं च वाह्यस्थकोणदशजन्म (उशन्ति) ॥ इदं सांख्यादिदर्शनम् मनुकोणकोत्थं (उशन्ति) ॥ श्रीगाणपत्यमतं अष्टदलाभिधानं (उशन्ति) ॥ वौद्धाख्यदर्शणं सुकलारभूतं उशन्ति ॥ इह वृत्तत्रयात् जितेन्द्रियदर्शनं (उशन्ति)॥ अथो चार्वाकदर्शनं क्षितिचक्रजातं (उशन्ति) ॥ कुलकौलधर्म्माः श्रीबैन्दवान्तरभवाः (सन्ति) ॥ एवं सकलाः शास्त्रमार्गाः किल भवन्ति ॥

व्याख्या—शैवाख्यदर्शनं शैवदर्शनशास्त्रं ॥ परबैन्दवोत्थं बैन्दवचक्रजनितम् ॥ श्रीशाक्तदर्शनं शाक्तदर्शनशास्त्रं ॥ हुतकोणजातं त्रिकोणचक्रजनितम् ॥ सुदशारकोत्थं अन्तर्दशारचक्रजनितम् ॥ वैदिकाख्यं वैदिकदर्शनशास्त्रं वाह्यस्थकोणदशजन्म वहिर्दशारचक्रजनितम् ॥ सांख्यादिदर्शनं सांख्यमिमांसकन्यायवैषेशिकपातञ्जलवेदान्तादिदर्शनशास्त्रम् ॥ मनुकोणकोत्थं चतुर्दशारचक्रजनितम् ॥ सुकलारभूतं षोडशदलचक्रजनितम् ॥ क्षितिचक्रजातं भूपुरचक्रजनितम् ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"बैन्दवे परमेचक्रे शैवदर्शनकं यजेत् ।
शाक्तदर्शनकंदेवि त्रिकोणेपरिपूजयेत् ॥
वसुकोणे महेशानि यजेद्वैष्णवदर्शनम् ।

अन्तर्दशारचक्रे तु सौरदर्शनकंयजेत् ॥
वहिर्दशारचक्रे च ब्रह्मवैदिकदर्शनम् ।
सांख्यादिदर्शनञ्चैव मनुकोणे प्रपूजयेत् ॥
गाणपत्याह्वयं देवि दर्शनं चाष्टपत्रके ।
वौद्धदर्शनकं चैव षोडशारे प्रपूजयेत् ॥
जितेन्द्रियाभिदंदेवि दर्शनञ्च त्रिवृत्तके ।
चार्वाकदर्शनञ्चैव भूचक्रे परिपूजयेत् ॥
बिन्दोरन्तर्गते चक्रे कौलदर्शनमुत्तमम् ॥" इति
रहस्याम्नायत्रिपुरार्चनपद्धतिवचनम् ॥
॥ ३९ ॥ ॥ ४० ॥ ॥ ४१ ॥

श्रीचक्रराजमयशोभनपीठलीनाम्
सिंहासनोपरिगतां मनुराजदेहाम् ॥
रक्ताम्बराभरणमाल्यविभूषिताङ्गीम्
वालेन्दुमौलिमुकुटां नवयौवनाढ्याम् ॥४२॥
कन्दर्पकोटिजयिनीं ललितस्वरूपाम्
मन्दस्मितास्यकमलां तरुणार्कभाषाम् ॥
सोमाग्निसूर्यनयनत्रयभूषितास्याम्
पाशाङ्कुशेक्षवधनुःशरपाणिपद्माम् ॥४३॥
ब्रह्माच्युतेमुकुटस्थितरत्नपुञ्जै-

रुद्भासितारुणपदाम्बुजयुग्मयुक्ताम् ॥
भक्तोपकारकरणाय सयत्नचित्ताम्
श्रीमन्महात्रिपुरसुन्दरि नौम्यहं त्वाम् ॥४४॥

अन्वयः—(हे) श्रीमन्महात्रिपुरसुन्दरि ! श्रीचक्रराजमयशोभनपीठलीनां सिंहासनोपरिगतां मनुराजदेहाम् रक्ताम्बराभरणमाल्यविभूषिताङ्गीं बालेन्दुमौलिमुकुटां नवयौवनाढ्यां कन्दर्पकोटिजयिनीं ललितस्वरूपां मन्दस्मितास्यकमलां तरुणार्कभासां सोमाग्निसूर्यनयनत्रयभूषितास्यां पाशाङ्कुशैक्षवधनुःशरपाणिपद्मां ब्रह्माच्युतेशमुकुटस्थितरत्नपुञ्जैरुद्भासितारुणपदाम्बुजयुग्मयुक्ताम् भक्तोपकारकरणाय सयत्नचित्तां त्वां अहं नौमि ॥

व्याख्या—पाशः पक्षः अङ्कुशः शृणिः इक्षवधनुः इक्षुचापः शराः पञ्चवाणाः तैः उद्यतानि युक्तानि पाणिपद्मानि हस्तकमलानि यस्याः सा ताम् ॥ ब्रह्मा पद्मयोनिः अच्युतः विष्णुः ईशः सदाशिवः तेषां मुकुटानि उष्णिषाः तेषु स्थिताः रत्नानां मणीनां पुञ्जाः तेजांसि तैः उद्भासितं प्रकाशितं अरुणं रक्तं पादाम्बुजयुग्मं चरणकमलयुगलम् यस्याः सा ताम् ॥

तत्र शास्त्रवचनप्रमाणम्

"बालार्क मण्डलाभासां चतुर्बाहुं त्रिलोचनाम् ।
पाशाङ्कुशधनुर्बाणधारयन्तीं शिवां भजे ॥" इति

ज्ञानार्णवतन्त्रवचनम् ॥

"पाशंचाङ्कुशमिक्षुनिर्मितधनुर्बाणान् च संबिभ्रतीम् ॥" इति

गौरीकञ्चुकीयतन्त्रसुन्दरीयपटलवचनम् ॥

"ब्रह्मविष्णुशिरोरत्न निघृष्टचरणाम्बुजाम् ॥" इति

सौभाग्यरत्नाकरवचनम् ॥

"सप्तकोटिमहामन्त्ररूपिणीं त्रिपुराम्बिकाम् ॥ इति
वृहद्वडवानलतन्त्रवचनम् ॥

॥४२॥ ॥४३॥ ॥४४॥

पूर्णानन्दं गुरुञ्च त्रिपुरहरवधूं श्रीगुरुं भैरवाख्यम्
नत्वाहं मन्दवुद्धिर्भगवति धनशम्शेरवर्मा सुतस्ते ॥
एतत्स्तोत्रं त्वदीयं किलविरचितवान् त्वत्प्रसादार्थसिद्ध्यै:
क्षन्तव्यः कामरूपे जननि तव सुतस्यापराधो-
ऽखिलो मे ॥४५॥

अन्वयः—(हे) भगवति ! पूर्णानन्दं गुरुं (च) त्रिपुरहरवधूं (च) श्रीगुरुं च नत्वा ते सुतः मन्दवुद्धिः धनशम्शेरवर्मा अहं त्वत्प्रसादार्थ-सिद्ध्यै: भैरवाख्यं एतत् त्वदीयं स्तोत्रं विरचितवान् ॥ (तस्मात्कारणात्), (हे) कामरूपे जननि ! तवसुतस्य मे अखिलः अपराधः (त्वया) क्षन्तव्यः ॥

व्याख्या—त्रिपुरहरवधूं भुवनेश्वरीम् ॥ कामरूपे कामकलात्मिके ॥

॥ ४५ ॥

इतिश्रीधनशम्शेरवर्म्मणाविरचितं मङ्गलाचरणमन्व-यव्याख्याशास्त्रवचनप्रमाणसहितं श्रीपरा-विभूतिस्तोत्रम् सम्पूर्णम् ॥

॥ शुभम् ॥